

PRIESTOROVÉ KONCEPTY A POZNÁVANIE GEOGRAFICKEJ REALITY

Jaroslav Rusnák, Slavomír Ondoš, Lukáš Belušák

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie, e-mail: rusnak@fns.uniba.sk, ondos@fns.uniba.sk, belusak@fns.uniba.sk

Abstract: The article deals with three key spatial concepts: space, place and scale. Their conceptualization in economic geography is traced over time using interdisciplinary extensions. A new geographical perspective is introduced, offering a powerful way of viewing and designing of the connections between spaces, places and scales. The new economic geography, the evolutionary economic geography, and the relational economic geography are discussed in relation with these concepts. The latest one in the same time represents an intellectual challenge towards developing potentially more fruitful concept: an open-ended, frictionless, mobile, networked, global-local, structure-actor driven.

Key words: network, place, relational perspective, scale, space

1 ÚVOD

Rozmýšľať geograficky je jedinečný spôsob ako porozumieť súčasnému globalizovanému svetu a rozpoznať motívy kapitalistického ekonomického systému. Rozmýšľať geograficky znamená využívať jazyk geografie (myšlienky a koncepty), pomocou ktorého môžeme odhaliť priestorové súvislosti medzi rôznymi miestami a mierkami (Jackson, 2006). Každý jav a proces je zasadený v určitom kontexte. Byť zasadený do kontextu znamená byť prepojený so svojim okolím a mať svoju históriu. Ak uvažujeme o histórii a vzájomných vzťahoch medzi javmi, tak hovoríme o čase a priestore. Tak ako je dôležité ovládať jazyk matematiky, ktorým „rozprávajú“ ekonómovia (Sokol, 2011), tak je nevyhnutné poznať kontextuálnu stránku vecí (javov) a dejov (procesov). Inak povedané, javy a procesy sú elementárne poznávacie rámce geografickej reality, ktoré študujeme v priestore a čase.

V humánnej geografii je konceptualizácia priestoru a miesta prepracovaná z viacerých perspektív. Svedčí o tom aj druhé vydanie publikácie „*Key thinkers on space and place*“, ktorá predstavuje tridsaťšesť odborníkov sociálnych vied zaoberajúcich sa priestorom a miestom z rôznych uhlov pohľadu (Hubbart et al., 2011).

Podľa viacerých autorov (Agnew, 1987, 2011; Holloway et al., 2003; Jackson, 2006; Coe et al., 2007; Jessop et al., 2007; Hubbart et al., 2011; Sokol, 2011; MacKinnon a Cumbeers, 2011; Gregory a Castree, 2012) geografia pracuje s viacerými priestorovými konceptmi, ktoré využíva ako nástroj kontextuálneho porozumenia javov, procesov a vzťahov v geografickej realite. Gregory a Castree (2012) vo svojom monumentálnom päťzväzkovom diele rozlišujú tri fundamentálne priestorové koncepty humánnej geografie: priestor (*space*), miesto (*place*) a mierka (*scale*), ku ktorým pridávajú ďalšie tri súvisiace koncepty: prostredie (*landscape*), región (*region*) a teritórium (*territory*).

Mohlo by sa zdať, že pojmy moc, vládnutie a teritórium sa vzťahujú k výskumným otázkam politickej geografie (Agnew, 1987; Cox, 2002; Brenner et al., 2003; Jones et al., 2004), kultúrna a sociálna geografia by mohla pracovať s konceptom miesta, lokality, identity (Paasi, 2001) a rodových rozdielov (Massey a McDowell, 1984; Massey, 1994; Blažek a Rochovská, 2006). Ekonomická geografia by sa mala prioritne zaoberať pojmami lokalizácia, globalizácia, priestor, mierka a sieť z viacerých aspektov. V 80-tych rokoch 20. storočia do ekonomickej geografie presiakli politicko-ekonomické prístupy inšpirované marxistickou filozofiou (Massey, 1984; Harvey, 1989; Smith, 1984, 1989) a teória flexibilnej špecializácie (Scott a Storper, 1986; Storper a Walker, 1989), v 90-tych rokoch inštitucionálne prístupy (Amin a Thrift, 1994; Storper, 1997; Martin, 2000; Amin, 2004) a v súčasnosti sa na priestor nazerá cez sieťovú a relačnú perspektívu (Dicken et al., 2001; Henderson et al., 2002; Sheppard, 2002; Amin, 2002; Bathelt a Glückler, 2003, 2011; Massey, 2004; Jessop et al., 2008; Coe et al., 2007, 2008; Jones, 2009; Jones a Jessop, 2010; Wood a Roberts, 2011).

Početné práce boli venované spoločnému poznávaniu priestoru a času (Thrift a Pred, 1981; Pred, 1984; Kellerman, 1989; Massey, 1999; Crang a Thrift, 2000; May a Thrift, 2001; Castree, 2003; Thrift, 2003, 2006). Osobitnou kapitolou je percepčia priestoru a miesta, ktorou sa zaoberali a zaoberajú Relph (1976), Tuan (1977), Buttimer a Seamon (1980), Sack (1980, 1986, 1997), Soja (1989, 1996), Cresswell (1996, 2004, 2009). Geografickej mierke sa venujú Brenner (2001), Marston et al. (2005), Jones et al. (2009) a iní.

V slovenskej literatúre sme sa so štúdiom priestorových konceptov stretli v menšom počte. Autori Mazúr a Urbánek (1982) sa venovali krajinnému priestoru. Uvádzajú, že kategória priestoru je vzťažným pojmom, je vždy súčasťou systému pojmov, v rámci ktorého nadobúda svoj význam a zmysel. Preto vystupuje vo vzťahovej schéme ako priestor – vec. Schéma vecí je postupne nahradená schémou vecí v poli a schémou polí. Poznanie vzťahov medzi nimi nám dovoľuje poznať synergickú štruktúru systému, ktorá sa formuje do podoby systému sietí. Tento systém sietí je charakteristický pohybom a genézou na všetkých hierarchických úrovniach. Túto kategóriu priestoru nazývajú „niečo viac“ a stotožňujú ju s myšlienkou relatívneho konceptu. Autori toho času napísali originálne dielo, ktoré až dodnes čakalo na uznanie a rozvinutie o nové pohľady a myšlienky.

Matlovič (2007) vo svojej práci ukazuje pozíciu miesta v humánnogeografickom bádání. Hlbšie sa venuje humanistickej a kritickej tradícii vedeckého bádania. Predstavuje myšlienku trinitárnej koncepcie miesta, ktorú prepája s trojštruktúrnym modelom objektu geografie¹. Ideu miesta považuje za stmelujúcu kategóriu, prostredníctvom ktorej možno integrovať nomotetický a idiografický spôsob produkcie geografických poznatkov. V inej práci (Matlovič, 2009) rozširuje poznatky priestorových konceptov o koncept sieti a prechádza do oblasti relačných výskumov, konkrétne predstavuje teóriu aktér v sieti. Priestor ako kľúčový koncept geografických výskumov predstavuje Michalko (2012). Posúva sa smerom ku kritickej interpretácii priestoru vychádzajúc z neomarxistickej perspektívy, ktorú prehľadne popisuje prostredníctvom Harveyho časovo priestorovej matice toku kapitálu. Úlohám priestoru v ekonomickej teórii sa venoval Tvrdoň (2013) a v sociologických výskumoch Pašiak (2009).

V českej literatúre sa v poslednom období riešili rovnako zaujímavé príspevky. Spomeňme práce Siweka o percepcii priestoru (Siwek, 2011), Muliček a kolektív diskutujú o imaginácii a reprezentácii priestoru každodennej skúsenosti ako alternatívnej platformy k pozitivistickému prístupu (Muliček et al., 2013), alebo teoretické práce Hynka (2009, 2011) pri štúdiu priestorovosti a Vávry (2010) v kontexte vzťahov jedinca s miestom, v ktorom žije.

S vyššie uvedeného je zrejmé, že organizáciu ľudskej spoločnosti je možné študovať z troch priestorových perspektív: priestor, miesto a mierka. Cieľom tohto článku je zodpovedať na otázku, ako rozmyšľáme o priestore, mieste a mierke v sociálnych vedách. Máme na mysli to, ako si geografickú realitu vieme predstaviť, definovať a konceptualizovať. Budeme sa zaoberať netriviálnou otázkou ako priestor, miesto a mierka navzájom súvisia. Dôraz položíme na tie aspekty, ktoré sa dotýkajú výskumu ekonomickej geografie a jej moderných alternatívnych prístupov. Do pozornosti sa dostanú prístupy novej ekonomickej geografie, evolučne orientovanej ekonomickej geografie, relačnej ekonomickej geografie a príspevok ekonómov k poznaniu priestoru. Špeciálne prediskutujeme koncept priestoru z dvoch pohľadov: spojitého a diskrétného, pričom teoretickú prípravu doplníme o simuláciu náhodne vygenerovaných čísel vo viacerých mierkach a rozlišovacích úrovniach.

Príspevok sme rozdelili do štyroch súvisiacich blokov. Najprv prediskutujeme otázky týkajúce sa priestoru v troch poznávacích rámcoch v zmysle Harveyho (1973, s. 13): absolútny, relatívny a relačný priestor. Ukážeme problémy s interpretáciou spojitého a diskrétného priestoru a koncepčné rozdiely medzi geografickým a ekonomickým priestorom. V druhej časti predstavíme problematiku miesta z evolučnej a relačnej perspektívy. V tretej časti ukážeme dôležitosť mierky, ktorá štrukturuje priestor podľa stupňa detailu. Keďže javy môžu nadobudnúť rôzny stupeň agregácie a vykazovať falošné korelácie, tieto teoretické diskusie posunieme v štvrtej časti do simulačnej roviny, v ktorej načrtneme vyvíjajúci sa a mierkovo závislý obraz geografickej reality v podmienkach spojitého a diskrétného priestoru.

---

¹ Trinity model vo svojej esenciálne knihe „*Veda verzus viera*“ predstavuje J. Krempaský (2006, s. 185-199)

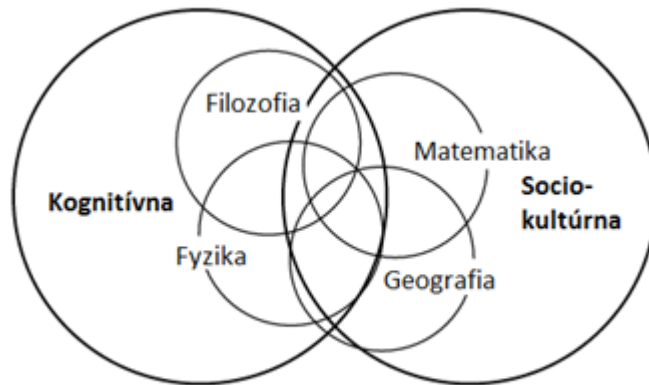
2 PRIESTOR (SPACE)

Ľudia si v priebehu tisícročí vyvinuli veľmi sofistikované praktické vedomosti o priestore, vlastnostiach jednotlivých entít, priestorových vzťahoch medzi nimi a rozsahu ich variácií z miesta na miesto. Ako uvádza Couclelis (1999) korene systematického myslenia o priestore nachádzame primárne v štyroch tradičných vedných disciplínach: matematike, fyzike, filozofii a geografii. Každá z nich pritom ponúka množstvo rôznych oblastí a pohľadov na priestor. Formálnu perspektívu na priestor a čas predstavuje matematika. Z mnohých druhov priestoru, ktoré prezentuje matematika, sa len niekoľko javí ako vhodných pre geograficky merateľné entity a javy. V prípade matematiky vychádza štúdium priestoru z geometrie. Najskôr sa rozvíjala euklidovská geometria a trigonometria dobre známeho trojrozmerného priestoru. Postupne bola euklidovská geometria zovšeobecnená na neeuklidovské geometrie, ktoré majú dôležitú úlohu vo všeobecnej teórii relativity. Prostredníctvom fyziky boli ľudia postupne schopní organizovať svoje formálne a koncepčné chápanie sveta do systematického rámca, ktorý vzájomne prepája množstvo rôznych poznatkov. Geografia sa sústreďuje na skúmanie priestoru z pohľadu humánnej a fyzickej geografie a jeho kartografického zobrazovania. Filozofia, resp. filozofia vedy predstavuje tú oblasť vedeckého poznávania, pomocou ktorej sa priestor uvažoval v dvoch rovinách: (1) poznaný, daný a nemenný a (2) poznávaný a meniaci sa. Využíva rôznych epistemologických rámcov ako indukciu, dedukciu, (kritický) racionalizmus a iné. Viacnásobné vzájomné prekrytia týchto štyroch hlavných vedných disciplín a ich osobitých oblastí a podoblastí viedli a do značnej miery aj v dnešnej dobe vedú k ďalším novým pohľadom a spôsobom myslenia.

Couclelis (1999) uvádza, že nástupom postmodernity v druhej polovici 20. storočia boli k štyrom tradičným pohľadom na priestor a čas pridané dve nové perspektívy: kognitívna (poznávacia, resp. založená na poznaní) a sociokultúrna. Obe sú založené na premise, že neexistuje len jedna objektívna realita, ktorá je pre všetkých rovnaká, práve naopak, pre rozličné sociokultúrne identity alebo spôsoby myslenia existuje rôzna realita, resp. sa pohybujú v inej. To znamená, že svet taký ako ho opisujú matematici a fyzici, nie je jediným univerzálnym existujúcim svetom, a že takto chápaný svet môže mať pre niektorých ľudí, ich zmysľovanie a činnosti len malý, resp. žiadny význam. Práve kognitívna perspektíva, teda poznanie ako argument, zvlášť pokiaľ ide o poznanie založené na skúsenosti zaujalo veľkú pozornosť vedcov v oblasti geografických informačných systémov (GIS), zatiaľ čo vnímanie existencie viacerých realít cez sociokultúrnu perspektívu sa stalo predmetom výskumu predstaviteľov kritickej teórie, sociálnych teoretikov a ekonomických geografov. Grafické znázornenie načrtnutých perspektív ponúka obr. 1. Znamená to, že problematika priestoru a času nie je ani zďaleka vyriešená, ale naopak stala sa viac komplexnou (Couclelis, 1999).

Autori z prostredia geoinformatiky (Logan et al., 2010; Goodchild a Janelle, 2010) poukazujú na to, že priestorové koncepty a metódy sa čoraz častejšie aplikujú v sociálnych výskumoch a humanitných vedách. Záujem o GIS dokladujú sériou príkladov. Tvrdia, že na to, aby sme mohli merať a interpretovať priestorové vzorce

správania, potrebujeme priestorové teórie. Inými slovami, epistemologické vyjadrenie priestoru musí byť zakorenené v ontológii, resp. musí vyplývať z ontologickej podstaty vecí a ich vzťahov.

Obrázok 1 Historické základy a časopriestorové perspektívy priestoru z pohľadu GIS (Couclelis, 1999)

Termíny ako priestorovosť, alebo priestor postupne prenikali aj do ostatných sociálnych a humanitných vied (sociológia, história, ekonómia, manažment) – tzv. priestorový obrat (Thrift, 2006; Warf a Arias, 2008). Sociálne vedy sa stali interdisciplinárne otvorené vedy. Tak ako sa odohral priestorový obrat v humanitných a sociálnych vedách, tak aj v ekonomickej geografii došlo k sociálnemu, resp. viac všeobecnejšie, ku kultúrnemu obratu zakomponovaním sociálnych procesov a vzťahov (inštitúcií, politiky a moci, migrácie, identity, rodových, triednych a rasových konfliktov) do koherentného teoreticko-metodologického rámca ekonomicko-geografických výskumov. Tento vzájomný vzťah vystihla Dorren Massey (1985, p. 12): „nielen že priestor je sociálne konštruovaný, ale aj sociálne vzťahy sú formované priestorom“. Z toho vyplýva, že tak ako si geografia nemôže uplatňovať monopolne postavenie na priestor, tak ani spoločnosť nemôže byť monopolom sociológie (Hynek, 2011).

Odhliadnuc od fyzikálneho priestoru, ktorý je tvorený elementárnymi časticami a zahrňuje celý vesmír, geografický priestor je redukovaný na sféru zemského povrchu, ktorý utvárajú aktivity ľudskej činnosti. Preto pri riešení akéhokoľvek problému je potrebné vymedziť ontologické hranice priestoru (tú časť priestoru, ktorú chceme skúmať a poznávať, v geografii tento problém rieši všeobecne zadefinovaný objekt geografie). Pri konceptualizácii sociálneho priestoru, ktorý prešiel najmä v druhej polovici 20-tého storočia hlbokou transformáciou, budeme vychádzať z Harveyho (1973) rozlíšenia na absolútny, relatívny a relačný priestor, ktorý uviedol pri skúmaní urbánneho prostredia a plánovania a spoločnosti ako takej.

2.1 Absolútny priestor (*Absolute space*)

V prvom prípade možno vo všeobecnosti priestor chápať ako fyzickú oblasť, v ktorej objekty existujú a javy sa objavujú (Gregory, 2009), niečo, čo je možné popísať súradnicovým systémom v troch základných dimenziách – dĺžka, šírka a výška. Absolútne chápanie priestoru sa začalo rozvíjať už od dôb antických mysliteľov, cez Kanta, až po Hartshorna. Podstata priestoru vychádzala z Newtonovho videnia fyzikálnej reality. Corpataux a Crevoisier (2007) tvrdia, že absolútny priestor v newtonovskej tradícii predstavuje exogénnu kategóriu, je neutrálny, nemenný, objektívny a nezávislý od vecí a javov, ktoré sa v ňom odohrávajú. Kant ukázal priestor a čas z filozofickej perspektívy. Považoval ich za *a priori* kategórie (nemenné, nutné, poznané pred skúsenosťou, označované ako *noumena*), teda nástroj ľudskej mysle, pomocou ktorého majú veci a javy (*phenomena*) v priestore svoje miesto. Silný dôraz na empirickú skúsenosť znamenal, že geografia sa profilovala ako chorologicko-idiografická veda (Paulov, 2006) študujúca unikátne javy a objekty. V Hartshorného koncepcii idiografickej geografie sa koncept priestoru nahradil konkrétnejšou priestorovou formou – regiónom. Podľa Hartshorna (1939) región predstavoval základnú geografickú jednotku analýzy, v ktorej sa nachádzajú, kombinujú a jednoducho navrstvujú jedinečné a neopakovateľné javy odlišujúce daný región od iných. Vertikálne vzťahy vo vnútri regiónu boli vyzdvihnuté na úkor vzťahov medzi nimi, s cieľom odhalenia ich odlišnosti a individuálnosti. Celkový obraz o priestorovej diferenciacii javov a objektov bol získaný skúsenosťou, praxou a logikou (Ivanička, 2001).

2.2 Relatívny priestor (*Relative space*)

Absolútne chápanie priestoru, ako základnej informácie polohy objektov v priestore prešlo v 20. storočí zásadnou filozoficko-metodologickou konverziou. Významný posun v myslení zaznamenala Einsteinova teória relativity, keď sa čas a priestor stali nedeliteľnou súčasťou objektov a ich pohybu (Ivanička, 2001). Pohľad na priestor sa stal zaujímavým tým, že do centra pozornosti vstúpili empirické a teoretické vzťahy medzi objektmi a javmi. Niektoré vzťahy medzi objektmi boli intenzívnejšie, iné menej atraktívne. Z toho vyplynula jasná orientácia na analýzu vzdialenosti. Umiestnenie objektov v priestore sa stalo relatívnym vo vzťahu k vzdialenosti a intenzite interakcií medzi objektmi. Preto sa priestor stal relatívnym. Najvýstižnejšie túto relatívnosť vzťahov v geografických výskumoch vyjadril A. Tobler (1970, s. 236) vo výroku: „všetko so všetkým súvisí, ale blízke veci súvisia viac ako veci vzdialené“. Viacerí autori (Capra, 1984; Beinhocker, 2006; Corpataux a Crevoisier, 2007) tvrdia, že aj napriek paradigmatickému posunu v rámci spoločného vnímania času, priestoru a pohybu sa sociálne vedy (najmä ekonómia) naďalej usilovali konštruovať modely majúce pôvod v newtonovskej fyzike.

Relatívny priestor nadobúda dve elementárne štruktúry: spojitú a diskretnú (Behrens a Thisse, 2007; Anderson, 2012). V kartografickej terminológii rozlišujeme topológiu (znázornenie vzťahov v teórii grafov), ktorá je konceptuálnym rámcom relačného priestoru a topografiu (znázornenie bodov v euklidovskej geometrii),

ktorá sa vzťahuje na relatívny priestor (Cresswell, 2013). Minár (2009) túto kategorizáciu posunul do roviny geografických objektov a geografických polí. Súhlasíme s Minárom (2009), že v geografickej realite dochádza k pozorovateľnému prelínaniu oboch konceptov. V ekonomickej geografii je tento poznatok obzvlášť dôležitý. Príkladom môže byť teória globálnych produkčných sietí, ktorá tvrdí, že výrobný proces je priestorovo previazaný, teda priestor produkcie je rozložený do viacerých medzi sebou funkčne prepojených produkčných miest s jasnou organizačnou logikou. Na druhej strane nadnárodné firmy zaoberajúce sa produktovou stratégiou, marketingom, dizajnom a všeobecne inováciami toho istého výrobku, ktoré nie sú priamo zapojené do výrobného procesu sú lokalizované z pravidla na jednom mieste, kde sa koncentrujú podporné inštitúcie a firmy nevýrobného sektora (právne, daňové, finančné a účtovné). V prvom prípade hovoríme o sieti priestorových vzťahov a v druhom prípade hovoríme o činnostiach geografického objektu.

Spojité priestor

Podľa Andersona (2012) geometrické videnie spojitého priestoru je reprezentované nekonečným počtom bodov, ktoré nezaberajú žiaden priestor. V takomto stave je ekonomická realita príliš zložitá. Na to, aby bola zrozumiteľná a matematicky interpretovaná sa využíva rada zjednodušení v podobe východiskových predpokladov, teda deduktívny spôsob uvažovania. Pozorované ekonomické javy možno vyjadriť v dvojdimenzionálnom, resp. jednodimenzionálnom priestore. Z tejto perspektívy vychádzajú lokalizačné teórie.

Podľa Shepparda (2000b) lokalizačné teórie, ktoré sa vyvinuli z klasickej teórie rovnováhy považovali priestor ako niečo homogénne. Možno ho chápať ako líniu, priamku, na ktorej sú lokalizované ekonomické aktivity podliehajúce princípom trhovej rovnováhy. Príkladom je Weberov lokalizačný trojuholník ekonomických vzťahov v priemysle (Weber, 1909), ktorý pracoval so zjednodušenými predpokladmi v snahe nájsť ideálny lokalizačný vzor a stav rovnováhy z hľadiska dopravných nákladov medzi všetkými zúčastnenými aktérmi. Posun vo vnímaní spojitého priestoru ukazuje Sheppard (2000b) na príklade priestorových interakcií, ktoré diferencujú homogénny priestor na dichotomickú štruktúru centrum a zázemie. Vydareným pokusom tohto posunu je Christallerova teória centrálnych miest (Christaller, 1933), ktorá mala za cieľ vysvetliť a predpovedať veľkosť, počet a distribúciu miest v priestore na základe predpokladov, ktoré Cresswell (2013) zhrnul do štyroch bodov: (1) obyvateľstvo a zdroje sú rozmiestnené rovnomerne, (2) všetci spotrebiteľia disponujú rovnakou kúpnu silou, (3) dopravné náklady sú rovnaké v každom smere a (4) všetci aktéri fungujú v režime dokonalej konkurencie. Christallerova teória centrálnych miest narába s dvoma konceptmi vysvetľujúcimi existenciu trhových zón: (1) minimálny prah je daný minimálnou populačnou veľkosťou, ktorá je nevyhnutná na to, aby dané (ekonomické) centrum bolo životaschopné, rentabilné a (2) maximálny prah vyjadruje maximálnu fyzickú vzdialenosť, ktorú spotrebiteľia akceptujú z hľadiska dopravných nákladov. Všetky tieto rozhodnutia stoja na predpoklade, že človek sa v trhovom priestore chová racionálne (Cresswell, 2013).

Táto racionalita je v neoklasických ekonomických teóriách stelesnená v koncepte *homo oeconomicus*. Ten hovorí, že všetci aktéri (ľudia, firmy) zúčastňujúci sa priestorových interakcii hľadajú optimálne (racionálne) riešenia za predpokladu, že sú dokonale informovaní, nezávislí na okolí, poznajú svoje úžitkové hranice a majú konečný počet riešení. Cieľ ich rozhodovania a vzájomných vzťahov spočíva v minimalizovaní nákladov a maximalizovaní zisku. Cresswell (2013) tvrdí, že analýza priestorových interakcii sa riadila princípom minimálneho úsilia (Zipf, 1949), ktorý hovorí, že ak sa má pohyb realizovať medzi dvoma bodmi, tak musí byť vedení práve jednou hranou, ktorá je najkratšia, najrýchlejšia, alebo najlacnejšia. Z vyššie uvedeného vyplýva, že ideálne podmienky v podobe zjednodušených predpokladov mali zjemniť reálne existujúcu heterogenitu priestoru, ktorá sa brala ako fyzická bariéra hľadania priestorových pravidielností a zákonnosti.

Predpoklad racionálne konajúceho aktéra nie je zlučiteľný s reálnym správaním človeka, ktorý je konfrontovaný celou radou vnútorných a vonkajších vplyvov. Preto kritiku konceptu *homo oeconomicus* nájdeme aj u ekonómov v konceptoch *homo satisfaciensis* (Simon, 1957) alebo *homo sapiens oeconomicus* (Dopfer 2005), ktoré predstavujú realistickejšiu alternatívu človeka, ktorá nie je redukovaná len na čisto ekonomickú povahu človeka, ale rozširuje jeho vlastnosti o kognitívne, biologické, emočné a iné aspekty. Simon (1957) poskytol dôkazy o obmedzenej racionalite ľudského správania a konania, ktoré boli využité v geografických výskumoch pri mapovaní priestorového správania ľudí (Wolpert, 1964). Realistickejší predpoklad vychádza z premisy, že ak ekonomickí aktéri nemajú dokonalé informácie, hľadajú také alternatívy, ktoré nie sú ekonomicky optimálne, ale sociálne uspokojujúce. Kritiku neoklasickej interpretácie lokalizačnej analýzy nájdeme u viacerých geografických autorov (Martin, 1999a; Sheppard, 2000a, 2000b, 2001; Barnes, 2003; Ettlinger, 2003) a možno ju zhrnúť v nasledujúcich bodoch: (1) lokalizácia firmy nezáleží len na jednom správnom rozhodnutí, ale do úvahy vstupuje súbor viacerých alternatív a možností, (2) úspech a prežitie firmy závisí na ich predchádzajúcich rozhodnutiach (histórii), (3) ekonomické procesy sú vždy zasadené do určitého sociálneho a inštitucionálneho kontextu, (4) firmy svoje lokalizačné rozhodovania uskutočňujú aj na základe neekonomických faktorov a (5) aktéri sú síce racionálni, ale každý z nich prichádza z inou stratégiou; realizujú suboptimálne rozhodnutia.

Sack (1997) vo svojej knihe predstavuje nového aktéra v koncepte *homo geographicus*, ktorý je nedeliteľnou súčasťou geografických vzťahov v priestore, v ktorom sú jeho rozhodnutia ovplyvňované a formované nielen trhovými, ale aj sociálnymi silami, rodinou, susedstvom, kultúrou, ideológiou, mocou a lídrami, náboženstvom. *Homo geographicus* rozširuje ekonomické a behaviorálne vlastnosti správania človeka o geografické prejavy a aspekty bytia, ktoré Sokol (2011) spája s pohlavím, rasou, triedou, kultúrou, náboženstvom, zdravím.

Ako sme spomínali sociálne vedy sa do polovice 20-teho storočia vyvíjali pod vplyvom newtonovskej mechaniky. Nezávisle na lokalizačných teóriách sa aj v geografii rozvíjala škola sociálnej fyziky, ktorá predpokladá, že kolektívne ľudské správanie je možné vysvetliť a predvídať pomocou analógií s fyzikálnymi javmi a procesmi (Holt-Jensen, 2009). Kvantifikovať silu priestorových interakcií bolo

možné prostredníctvom empirických vzťahov dochádzky do zamestnania, migračných tokov, alebo spádovosti za službami a obchodom. Z tejto perspektívy sa vyšpecifikovali gravitačné modely, konkrétne populačný model v demografii (Stewart, 1948) a model trhového potenciálu v ekonomickej geografii (Harris, 1954), ktorý podľa Krugmana (1998) implicitne popisuje situáciu rastúcich výnosov z rozsahu v dobe, keď sa uvažovalo o dokonalej konkurencii. Inými príkladmi interakčných modelov sú Zipfov model veľkostného poradia miest, Clarkov model hustoty zaľudnenia v meste, lokačno-alokačné modely, Reillyho model maloobchodnej gravitácie, alebo modely odvodené na báze maximalizácie entropie (Paulov, 2000). Cieľom týchto prístupov bolo hľadanie súvislosti medzi populačnou veľkosťou sídel a ich vzdialenosťou, silou interakcie alebo veľkostným poradím.

Záverom možno tvrdiť, že lokalizačné teórie a interakčné modely majú normatívny charakter², umožňujú vysvetliť a predvídať priestorové procesy a štruktúry a naďalej sa pýtajú na otázku, *kde* sa ekonomické aktivity lokalizujú, *prečo* sa tam lokalizujú a ako spolu *súvisia*. Štúdium priestorovej diferenciácie objektov a javov bolo nahradené štúdiom priestorovej organizácie ľudí a subjektov, priestorovými interakciami a modelovaním urbánnych a regionálnych systémov za vopred daných predpokladov (Lösch, 1940; Isard, 1956; Hagget, 1965; Chorley a Haggett, 1967; Berry a Marble, 1968; Abler et al., 1971 a iní). Z tejto perspektívy sa (ekonomická) geografia začala chápať ako priestorová veda (*spatial science*). Z pozície antipozitivistických smerov v geografii možno vysloviť dve výhrady k pozitivisticky chápanému priestoru: (1) body sú abstraktný nositeľ kvantity a nie sú zasadené do širšieho kontextu vzťahov a (2) pohyb z určitého miesta (lokácie) je v ľubovoľnom smere dokonalý. Oba body nie sú zlučiteľné s realitou a v neskorších prístupoch boli výrazne modifikované v kontexte humanistických, inštitucionálnych a relačných prístupov.

Diskrétny priestor

Diskrétny priestor je charakteristický tým, že je rozdelený do konečného počtu ohraničených, zväčša disjunktných (neprekrývajúcich sa), relatívne malých jednotiek. Existencia diskrétného priestoru má vo väčšine prípadov pragmatické dôvody, umožňuje redukovanie zložitosti reálnych vzťahov a kombinácii a zapojenie fyziky, geometrie, matematiky a štatistiky do explanačných modelov. Bezák (1993) uvádza, že v regionálnej taxonómii³ sa predpokladá, že skúmané územie je vopred rozčlenené do niekoľkých elementárnych častí nazývaných základné priestorové jednotky, resp. objekty. Tento predpoklad využívajú aj regionálni ekonómovia Behrens a Thisse (2007, s. 458), ktorí geografický priestor konceptualizujú nasledovne: množina regiónov vždy zahŕňa časť nejakého geografického priestoru, ktorý pozostáva z veľkého počtu miest a miesta sa považujú za elementárnu priestorovú jednotku. Miesta sú z pravidla tiež ohraničené. Potom môžeme o geografickom priestore povedať, že

² Chisholm (1975) v tejto súvislosti tvrdí, že zámerom teoretických konštrukcií a modelov kvantitatívnej geografie nie je ukázať aká je organizácia sveta v skutočnosti, ale poukázať na vzory, ktoré by nastali, ak by realita bola racionálna. Inak povedané, otázka ako by to fungovalo za istých predpokladov dostáva prednosť pred otázkou, ako to funguje.

³ Regionálna taxonómia je podľa Bezáka (1993) súhrnný názov pre sústavu teoretických princípov a matematických procedúr, ktoré sú určené na riešenie rôznych regionalizačných problémov.

„každá priestorová jednotka má byť priestorovo súvislá, žiadne dve sa nemajú prekryvať a všetky dohromady majú úplne pokryť územie, ktoré je predmetom nášho záujmu. Keďže každá priestorová jednotka vystupuje vo funkcii geografického objektu (miesta), pokladáme ju za vnútorne nediferencovaný a nedeliteľný celok, ktorý však ani po zaradení do niektorej triedy ne strácajú svoju vlastnú identitu.“ (Bezák, 1993, s. 9-10). Z toho vyplýva, že aj najmenší nedeliteľný celok by si mal zachovať svoje osobitosti, kontext, svoju históriu a kvalitu. Tieto vlastnosti sú v analytických štúdiách ťažko merateľné a preto aj z analýz vylúčené.

Prvá otázka súvisí s hľadaním vhodných priestorových jednotiek. Bezák (1993) tvrdí, že identifikácia priestorových jednotiek nie je jednoduchá úloha, pretože geografický priestor má v podstate súvislý, resp. spojený charakter. Preto najmä v ekonomickej geografii sa uplatňuje operatívny prístup, ktorý má pragmatické riešenie a súvisí s dostupnosťou a kvalitou priestorových dát. Na Slovensku takého elementárne priestorové jednotky predstavujú obce, resp. základné sídelné jednotky. Podobne aj Behrens a Thisse (2007) navrhujú, aby sa pracovalo s fixným počtom regiónov, teda s diskretným, resp. empirickým regiónom v podobe administratívnych, alebo štatistických jednotiek. V prípade EU máme na tieto účely vytvorený regionálny systém NUTS, ktorý je monitorovaný vybranými ukazovateľmi pokrývajúci ekonomickú, sociálnu, demografickú alebo infraštruktúrnú základňu regiónov.

Druhým problémom je zoskupovanie jednotlivých priestorových jednotiek na základe určitých vlastností a vzťahov do korešpondujúcich regionálnych tried. Neurčitost' zaradenia geografického objektu do príslušného regionálneho systému si uvedomujú aj Behrens a Thisse (2007) odvolávajú sa na princípy reflexívnych, symetrických a tranzitívnych vzťahov z teórie množín, keď tvrdia, že regionálny systém pracuje so špeciálnymi rovnocennými vzťahmi, ktoré sú kvantitatívne merateľné a implikujú dva dôsledky: (1) každé miesto patrí do jedného regiónu a (2) dve miesta patriace do jedného regiónu sa považujú za identické z hľadiska rovnocennosti vzťahu, zatiaľ čo dve miesta patriace do odlišných regiónov sa nepovažujú za identické⁴.

Behrens a Thisse (2007) tvrdia, že práve pre druhú implikáciu neexistuje jednotná definícia, regiónu. Počet rovnocenných vzťahov a vlastností môže byť nekonečne veľký, rovnako tak ako aj zaradenie do daného regionálneho typu. V dôsledku toho nemožno danú oblasť považovať za región ako taký. Potom záleží len na subjekte (pozorovateľovi, vedcovi) ako si región konceptualizuje. Presne to sa pýta Anderson (2012, p. 4), na základe čoho možno vyčleniť priestorové jednotky, aby sme neopustili kritéria vedeckosti a neocitli sa v pozícii arbitrálneho a subjektívneho rozhodovania?

Ekonomická geografia ponúka dve riešenia vymedzovania regiónov, výsledkom čoho dostávame: homogénne a nodálne regióny (Bašovský a Lauko, 1990). V prvom prípade regionalizačné kritérium platí rovnomerne na celom území, v ktorom dominujú vertikálne väzby. V regionálnej taxonómii sa na označenie homogénnych regiónov

⁴ Na tomto mieste poznamenajme, že v antipositivistickej geografii tieto tvrdenia nemajú podporu, pretože miesta patriace do toho istého regiónu môžu, ale aj nemusia byť vzťahovo rovnocenné, alebo identické a naopak miesta, ktoré patria do odlišných regiónov môžu byť vo vzájomnom vzťahu a vykazovať podobnosti.

nov používa termín formálne regionálne typy a v rámci priestorovej analýzy urbánnych a regionálnych systémov by sme chápanie diskrétného priestoru nahradili geografickým prístupom formálnych regiónov, o ktorých sa predpokladá, že budú vykazovať určitý stupeň homogenity vo vnútri tried a kvantitatívne rozdiely medzi triedami (Bezák, 1993). Priestorová diferenciácia je potom výsledok rôznej intenzity skúmaného kvalitatívneho javu medzi regiónmi (napríklad kvantitatívne odstupňovanie podielu etnickej príslušnosti, stupeň ekonomickej vyspelosti alebo hustota zaľudnenia).

V rámci ekonomickej geografie Anderson (2012) ponúka tri možnosti analýzy týchto priestorových jednotiek. V prvom rade, ako sme spomínali vyššie, predpokladá sa, že existujú rozdiely v hodnotách jednej alebo viacerých premenných medzi priestorovými jednotkami, avšak vo vnútri týchto jednotiek sa predpokladá, že hodnoty premenných budú rovnaké. Ak zoberieme v úvahu viacero premenných, štatistickú analýzu môžeme posunúť z deskriptívnej do explanačnej roviny a pokúsiť sa zistiť súvislosť medzi hodnotami viacerých premenných v jednej jednotke, alebo hodnotu jednej premennej medzi viacerými priestorovými jednotkami. Tu sa ponúkajú úlohy spojené s regresnou a korelačnou analýzou, alebo štúdiom regionálneho rastu, regionálnej konvergencie a priestorovej polarizácie. Pri analýze priestorovej závislosti medzi viacerým jednotkami sa ponúkajú metódy priestorovej autokorelácie. Po tretie, môžeme sa pýtať na otázku ako priestorové interakcie menia úroveň ekonomickej výkonnosti medzi rôzne vyspelými regiónmi. Inak povedané, do akej podoby sa vyvinie pôvodne (ne)rovnomerný priestorový vzor daný rozdielnymi hodnotami jednej alebo viacerých premenných medzi regionálnymi jednotkami, ak medzi nimi budú prebiehať priestorové interakcie? Tieto otázky spadajú pod výskumné smery v rámci medzinárodného obchodu, novej ekonomickej geografie a aglomeračných ekonomík a evolučne orientovanej ekonomickej geografie.

V druhom prípade sa riešia typizačné úlohy vymedzovania regiónov alebo regionalizačné úlohy. Geografický prístup funkčných regiónov je založený na predpoklade existencie horizontálnych väzieb, ktoré spájajú jednotky do jedného, vnútorne relatívne uzavretého systému (Bezák, 1993). Týchto vzťahov sa môžu zúčastňovať rôzne entity (pohyb ľudí, hmoty, resp. tovaru, energie, informácií, služieb a pod.), podstatné je, aby priestorové jednotky začlenené do tej istej triedy interagovali viac medzi sebou, ako s priestorovými jednotkami ostatných tried.

Zopakujme ešte raz, že druhý bod priraďovania objektov do regionálnych tried, ktorý sa pre Behrens a Thisse (2007) javil problematický sa v metodológii regionálnej taxonómie rieši ako princíp internej homogenity a externej separácie v prípade formálnych regiónov a princíp internej koherencie a relatívnej uzavretosti v prípade funkčných regiónov (Bezák, 1993).

Podľa Behrens a Thisse (2007) je spojitý priestor vhodný na situáciu ak chceme pracovať s veľmi malými, dezagregovanými priestorovými jednotkami. Vystáva metodologická otázka: pre aký typ výskumu, aký stupeň detailu? Inými slovami, akú pozorovaciu úroveň chceme aplikovať, aby dostatočne reprezentovala výskumný problém, a aby sme zohľadnili technické podmienky spracovania a dostupnosti priestorových (geografických) dát. V tomto kontexte sa ponúkajú rôzne techniky

a metódy priestorovej dezagregácie javov a objektov do menších, s pravidla pravidelných priestorových útvarov – rastrového poľa, ktoré reprezentuje geografickú realitu (Minár a Mentlík, 2007; Rosina a Hurbánek, 2012). K tejto problematike sa vyjadríme v poslednej časti príspevku.

2.3 Relačný priestor (*Relational space*)

Relatívny priestor, ktorý sa pre antipozitivistických geografov javil veľmi abstraktný, geometrický, statický a vzdialený geografickej realite, bol nahradený relačným priestorom. Nové svetlo do spoločného poznávania času a priestoru vniesol I. Prigogine (Prigogine a Stengers, 1984), ktorý ukázal, že čas je nevratný (jednosmerný) a priestor je nestály (dočasný) za predpokladu, že systém sa nachádza v stave ďaleko od rovnováhy. Vývojová trajektória systému prechádza bodmi nestability a je ťažko predvídateľná. Vtedy aj malé fluktuácie (vychýlenia) a individuálne prejavy na mikroúrovni môžu viesť ten istý systém na makroúrovni do nového stabilného stavu. To znamená, že náhodné udalosti umožňujú vzniknúť dočasným (disipatívnym) časopriestorovým štruktúram, ktoré majú svoju históriu, vznik aj zánik. Čas a priestor sa stávajú internou súčasťou systému a spoločne rozhodujú o jeho smerovaní. Vo všeobecnosti možno povedať, že rozhodujúcim momentom novej konceptualizácie priestoru bolo jeho spoločné vnímanie s kategóriou času (May a Thrift, 2001) a ich spoločná internalizácia v rozmanitých fyzických, biologických a sociálnych procesoch.

Časovo priestorovou organizáciou ľudských aktivít sa zaoberá geografia času, resp. časovosti (May a Thrift, 2001), navrhnutá T. Hägerstrandom a A. Predom. Čas a priestor sú kategórie, ktoré utvárajú spoločenský život a v určitom zmysle determinujú činnosť jednotlivcov, ovplyvňujú ich procesy rozhodovania a správania sa. Humanistická geografia reprezentovaná Relphom (1976) a Tuanom (1977) odmietala matematické zdôvodňovanie aktivít človeka a spoločnosti a do centra pozornosti stavia rôzne významové a tvorivé prejavy jednotlivcov. Keďže ľudské aktivity a činnosti (*human agency*) sa vykonávajú na relatívne malom území dôraz sa preniesol na mikropriestor. Inak povedané, všeobecný priestor sa transformuje na ľuďmi prežité a vnímané konkrétne miesto (Cresswell, 2013).

Naopak makropriestor študujú štrukturalisti, podľa ktorých priestor existuje v podobe sociálnych štruktúr (*social structure*), ktoré determinujú ľudské správanie. Priekopník neomarxistického prístupu v ekonomickej geografii David Harvey sa pri analýze sociálnych nerovností postupne presunul z úrovne miest (Harvey, 1973) do medzinárodnej úrovne regiónov a krajín (Harvey, 2010). Predstavitelia radikálnej geografie (Smith, 1984, 1989; Harvey, 2006, 2010) tvrdia, že rozhodujúca sila formujúca sociálny priestor sa nachádza mimo neho a existuje vo forme tokov a interakcií kapitálu (tovary, financie), v sieti výrobných a nevýrobných vzťahov a moci, resp. v kapitalizme ako takom. Nerovnomerný regionálny rozvoj je vyvolaný napätím medzi fixnými miestami a tokom kapitálu, o ktorý sa lokality uchádzajú. Mestá a regióny v snahe získať investície a kapitál vstupujú do konkurencie s inými mestami, čo znamená, že vo vnútri miest dochádza k neustálej tvorbe sociálnych a environmentálnych konfliktov (o pôdu, nehnuteľnosti) a k pretváraní sociálnych

vzťahov (moci), ktoré sa historicky nabaľujú. V terminológii francúzskeho sociológa Lefebvra (1991) možno hovoriť o vyprodukovanom priestore, resp. o produkcii priestoru (*production of space*) zo súboru vzťahov kapitalistickej výroby a spotreby.

Napätie medzi lokálnym a globálnym, makro a mikro-úrovňou, resp. pnutie medzi aktérmi aktívne operujúcimi v konkrétnych lokalitách a sociálnymi štruktúrami, ktoré sú stelesnené v rôznych formách (moci, noriem a pravidiel) na globálnej úrovni, snažiace sa týchto aktérov organizovať a vyvárať im teritoriálny rámec pôsobnosti, rieši práve relačná perspektíva. O zjemnenie tejto prísne deterministickej povahy štruktúr na formovanie priestoru sa pokúsili najprv predstavitelia teórie štrukturácie (Giddens, 1984) a relativistických prístupov (Cooke, 1989). Giddensova teória štrukturácie riešila problém determinovanosti ľudskej činnosti sociálnymi štruktúrami, ktoré sa formujú do podoby pravidiel a zdrojov. Človek na jednej strane dodržiava pravidlá a využíva zdroje, ale na strane druhej sa v tejto sociálnej štruktúre pohybuje aktívne, vyjadruje slobodne a vedome, či nevedome podieľa na jej pretváraní. Sociálne štruktúry a ľudská činnosť sú tak vo vzájomnej koexistencii. Aplikácia tejto teórie sa využila pri výskume lokalít v regiónoch Veľkej Británie (známy ako CURDS), ktorá sa snažila objasniť zásadnú premenu miestnych spoločenských vzťahov a ich rozdielnu adaptačnú úspešnosť na pozadí procesov globalizácie a internacionalizácie (Cooke, 1989).

Podľa viacerých autorov (Massey, 1984; Giddens, 1984; Gregory a Urry, 1985; Harvey, 1989; Soja, 1989) sa priestor začal chápať ako sociálny konštrukt, v ktorom sa geografický rozsah, historické trvanie a sociálne procesy vyskytujú spoločne a vytvárajú základný ontologický rámec pre existenciu a reprodukciu sociálnych vzťahov. Priestor sa stáva nielen arénou sociálnych a ekonomických procesov, kontaktov, vzťahov a konfliktov, ale zároveň aktívnym médium, ktoré ďalej tieto sociálne interakcie rekonštruje a reprodukuje. Každé teoretické úsilie musí byť geograficky (priestor), historicky (čas) a inštitucionálne (sociálny proces) zakorenené (Crank a Thrift, 2000), alebo ako povedal Soja (1989), priestor, čas a sociálny kontext sa stali neoddeliteľnou súčasťou bytia⁵. Relačný priestor znamená, že priestor je vedome či nevedome včlenený do našich predstáv, zámerov a činností (Holt-Jensen, 2009). Inými slovami priestorové interakcie boli nahradené sociálnymi produkujúcimi priestor.

Z tejto „vzťahovej“ perspektívy sa v ekonomickej geografii vyvinul alternatívny výskumný smer nazývaný relačná ekonomická geografia (*relational economic geography*), ktorý sa okrem iného zaoberá vzájomným vzťahom komponentov prírodnej, ekonomickej a kultúrnej povahy v priestore (Whatmore, 2002; Ettlínger, 2003; Bathelt a Glückler, 2003, 2011; Castree, 2005).

Sunley (2008) rozoznáva dva typy relačného prístupu. Prvý vychádza z ekonomickej sociológie (Granovetter, 1985), ktorý reflektuje kognitívne vzťahy a procesy medzi ľuďmi a firmami. Organizačné formy ekonomického riadenia na úrovni firiem sú založené na tesných, silných, dlhotrvajúcich a recipročných vzťahoch. Kľúčom k ekonomickému úspechu sú neformálne a kooperatívne vzťahy,

⁵ Soja (1996) ďalej tento „trojpriestor (thirdspace)“ vyjadruje v dynamickom koncepte priestorovosti, ktorý pozostáva z empiricky zmapovaných skúseností (1), zo subjektívneho vnímania a predstáv (2) a z prežívaných situácií, ktoré sú výsledkom duality predchádzajúcich dvoch dimenzií (3).

vzájomná dôvera, osobný kontakt a zdieľanie „tichých“ a nekodifikovaných znalostí. Tieto formy kontaktov napomáhajú redukovat' dopravné (transakčné) náklady. V druhom prípade relačný prístup rozširuje štrukturalistický pohľad produkcie sociálneho priestoru o ďalšie špecifické formy ako sú siete, interakcie, zakorenenie a blízkosť. Lokálny a regionálny inštitucionálny prístup popisuje rôzne teritoriálne formy zakorenenia a symbiózu vzťahovej a priestorovej blízkosti. Podľa Ettlínger (2003) je otvorenosť siete rozšíreným pohľadom na lokality a priestor a ich vzájomné vzťahy. Zakorenenosť potom nemusí nutne nadobúdať lokálny význam, pretože pri akceptovaní viacerých geografických perspektív, môže byť zakorenenosť viazaná buď na určité lokálne sociálne tradície, alebo sa môže vyskytnúť v celom priestore, ako sociálna interakcia zakotvená v samotnej sieti, ktorá nie je nevyhnutne viazaná na konkrétnu lokalitu. Neformálne siete kontaktov a prítomnosť inštitucionálnej základne (Amin a Thrift, 1994) sú kľúčové faktory pochopenia procesu lokálneho učenia sa a konkurencieschopnosti. Viacerí autori (Ettlínger, 2003; Boggs a Rantisi, 2003) tvrdia, že v relačnom priestore majú ľudia najvyššiu prioritu a sú obdarení viacerými racionalitami ľudského správania, ktoré sa stávajú zdrojom rozmanitosti pracovnej sily a diferenciacie ekonomických činností. Bathelt a Glückler (2003) predstavujú *perspektívny priestor* ako primárny objekt výskumu, ktorý chápu ako súbor rozmanitých vzájomných vzťahov a prepojení odohrávajúcich sa v ňom.

Ak by sme chceli zhrnúť predchádzajúce poznatky o priestore, tak v terminológii May a Thrifta (2001) časopriestor možno chápať ako niečo praktické (prežité – vyprodukované) a zároveň formované predstavami (vnímané – prežité), resp. hmotné a nehmotné, alebo hmatateľné a nehmatateľné, alebo ako fyzické prostredie a ako produkt sociálnych a kultúrnych javov a vzťahov. Podstatu priestoru z perspektívy ekonomickej geografie možno podľa Massey (2005) vyjadriť v troch vzájomne previazaných tvrdeniach, ako:

- produkt vzájomných vzťahov a interakcii, ktorý možno dať do vzťahu s empirickým a vnímaným priestorom (Thrift, 2003) a so sociálnymi formami a silami (mocenské vzťahy a štruktúry), ktoré existujú v podobe inštitúcie (Amin a Thrift, 1994) s rôznym teritoriálnym dosahom a vplyvom (Coe et al., 2007),
- oblasť koexistencie mnohosti a heterogenity, ako súbor rozmanitých miest s určitým potenciálom (Thrift, 2003), ktoré sú zdrojom rozdielov (Thrift, 2006) a súčasťou nerovnomernosti ako nevyhnutnej charakteristiky kapitalistického systému (Harvey, 1989; Smith, 1989; Coe et al., 2007),
- neustály proces nikdy nekončiaceho vývoja, stávania a pretvárania, „priestor ako proces a v procese“, priestor tokov (Castells, 1996; Thrift, 2003; Coe et al., 2007; Crang a Thrift, 2000).

2.4 Vývoj názorov na priestor v ekonomických vedách

Capello (2008) uvádza, že podľa ekonómov sa priestor do prvej polovice 20. storočia chápal ako *fyzická bariéra* ekonomického rozvoja. Už sme spomínali, že na to, aby bola ekonomická realita ľahko poznateľná a interpretovateľná bolo nevyhnutné zafinovať východiskové podmienky (eliminovať fyzické bariéry). V súvislosti s konceptualizáciou priestoru v ekonomických vedách možno na základe

Corpataux a Crevoisier (2007) tvrdiť, že priestor sa vníma v nasledovných dichotómiách: exogénny vs. endogénny, daný vs. sociálne konštruovaný, abstraktný vs. konkrétny, objektívny vs. subjektívny. Idealizovanie ekonomickej reality vychádzalo z newtonovskej fyziky, ktorá ovplyvnila chápanie priestoru v ekonomických vied v dvoch podobách: (1) priestor je nemenný a večný bez ohľadu na aktivity odohrávajúce sa v ňom a (2) priestor je definovaný objektmi, ktoré sa navzájom priťahujú. Z prvého bodu vyplýva, že ekonomickí aktéri nedokážu zmeniť kvalitu priestoru a druhý tvrdí, že vzájomne priťahovanie sa realizuje bez trenia (*frictionless*), v rovnako v každom smere, bez dopravných nákladov. V neoklasickom modeli priestorová rovnováha nastáva ak produkčné faktory zabezpečia odstránenie všetkých nerovností medzi regiónmi (Fujita a Thisse, 2009).

Ekonomovia hlavného prúdu až do konca 70-tych rokov 20. storočia videli ekonomickú realitu ako „kontajner“, abstraktnú jednotku, v ktorej sa odohrávali všetky ekonomické aktivity. Vychádzali z predpokladu, že priestor je perfektne deliteľný a spĺňa dva kľúčové predpoklady: (1) dokonalá konkurencia a (2) konštantné výnosy. Homogénny priestor musí podľa Ottaviano a Thisse (2001) mať konečný počet lokalizácií (v zmysle regiónov) a spĺňať dve vlastnosti: (1) produkcia firiem je v každom regióne rovnaká a (2) rovnako tak aj spotrebiteľské správanie je v každom regióne rovnaké. Fujita a Thisse (2009) tvrdia, že homogenita priestoru znamená, že preferencie každej domácnosti, rovnako ako produkcia každej firmy nezávisia na lokalizačnom rozhodnutí, keďže všetky lokality majú rovnaké ceny a rovnakú štruktúru produktov. Vtedy sa trh stáva lokálnym a sebestačným (*autarkic*).

Harvey (2010) túto pozíciu firiem a domácnosti ukázal z hľadiska dopravných nákladov: ak sú vysoké, viacero producentov na lokálnych trhoch je chránená pred konkurenciou z vonka a fakticky získavajú pozíciu monopolistu na lokálnom trhu. Potom sa každý región stáva sebestačný, pretože firmy preferujú taký objem produkcie (v režime konštantných výnosov z rozsahu), ktorý spotrebujú domácnosti v rámci lokálneho uzavretého trhu. Aké dopady mala táto predstava o priestore na trhovú rovnováhu ukázal Starrettov teorém priestorovej nemožnosti, ktorý hovorí, že ak je priestor homogénny, doprava nákladná a lokálne preferencie nenасыtené, potom nebude existovať žiadna konkurenčná rovnováha s obchodom medzi vzdialenými lokalitami (Ottaviano a Thisse, 2004).

Avšak predpoklad lokálnej sebestačnosti a uzavretosti kapitalistickej produkcie a spotreby nezodpovedá súčasným podmienkam globálne previazanej ekonomiky. Tradičná všeobecná rovnováha nedostatočne vysvetľuje koncentráciu ekonomických aktivít, a ani vznik veľkých urbanizačných systémov v Amerike a západnej Európe, ktoré sa vyvinuli v druhej polovici 20. storočia na pozadí migračných procesov a medzinárodného obchodu (Krugman, 1991). Starrett (1978) si uvedomil, že v ekonomickom systéme preprava niektorých tovarov medzi niektorými miestami (zdrojov, výroby a spotreby) je nevyhnutná a generuje dopravné náklady. Inak povedané, ak dopravné náklady majú význam, tak ekonomická realita nie je dokonale deliteľná. Teorém priestorovej nemožnosti poskytol významné implikácie v tom zmysle, že dokonalá konkurencia nie je zlučiteľná s mobilitou kapitálu v zmysle dopravných nákladov medzi regiónmi (Behrens a Thisse, 2007; Fujita a Thisse, 2009).

To znamená, že od 80-tich rokov sa priestor stáva zdrojom rastúcich výnosov a monopolistickej konkurencie, kľúčovým faktorom konkurencieschopnosti a motorom ekonomického rozvoja a ekonomického rastu (Capello, 2008). Regionálny rozvoj závisí od efektívnosti skoncentrovať organizáciu výroby a ekonomické aktivity, a nie na dostupnosti ekonomických zdrojov, alebo ich efektívnejšej priestorovej alokácie. Capello (2008) uvažuje o priestore z dvoch perspektív.

Rozmanito-štylizovaný priestor znamená, že formalizácia nedokonalkej konkurencie, rastúcich výnosov a celého aglomeračného mechanizmu do metodológie novej ekonomickej geografie (*new economic geography*, *NEG*) umožnila využívať užitočné technické „triky“, pomocou ktorých možno modelovať stav ekonomiky a vznik priestorových aglomerácií (Fujita et al., 1999). Behrens a Thisse (2007) tak tvrdia, že model novej ekonomickej geografie ukazuje, že produkčné faktory sú síce lokalizované v spojitom priestore (náhodne, relatívne rovnomerne), ale pôsobením aglomeračných síl sa zokupujú do niekoľkých miest. Týmto spôsobom argumentujú, že región je endogénnej povahy, ktorý vzniká samoorganizáciou, kumulatívnym mechanizmom zo súboru individuálnych vzájomne prepojených aktivít a vzťahov. Na túto povahu aglomeračného mechanizmu upozorňuje aj Paulov (2012). Podľa Garrentsena a Martina (2010) relatívny koncept priestoru v NEG vstúpajú dopravné náklady, ktoré sú vyjadrené modelom „ľadovec“, kedy je geometrická vzdialenosť nahradená utopenými nákladmi medzi prepravnými miestami. Relatívny význam priestoru dáva aj pracovná migrácia, ktorá je funkciou reálnych mzdových rozdielov medzi jednotlivými regiónmi. Výsledkom je zistenie, že rôzne oblasti v rámci toho istého regiónu môžu dosahovať rôznu úroveň a tempo ekonomického rastu. Fujita a Thisse (2009) dodávajú, že tempo ekonomického rastu závisí aj od priestorovej distribúcie kvalifikovanej pracovnej sily a aktivít inovačného sektora medzi regiónmi. Podľa Martin (1999a) ekonómia tak získala nový priestorový dizajn (*spatial economy*) – tzv. geografický obrat v ekonómii.

Problém NEG podľa Garrentsena a Martina (2010) naďalej ostáva v nedostatočnej konceptualizácii priestoru, najmä jej relačnej perspektívy. O lokalitách (regiónoch) sa od začiatku predpokladá, že sú identické z hľadiska diverzity produktov a spotrebných preferencií (vďaka substitúcii produktov), technológii, alebo obchodnej otvorenosti a zo začiatku aj z pohľadu faktorov ponuky. NEG zabúda na to, že spotrebné správanie domácností nie je determinované len ekonomickými faktormi (priemernou výškou národných dôchodkov, miezd, daňovým zaťažením – kúpnu silou obyvateľov), ale aj ostatnými prírodnými, historickými, kultúrnymi, národnostnými, alebo náboženskými podmienkami regiónu a zdravotným stavom a rodinnými tradíciami ich obyvateľov. Preto Coe et al. (2007) hovoria, aké je dôležité uvedomenie si významu miesta, ktoré je neustále produkované a pretvárané ekonomickými, inštitucionálnymi a sociálnymi procesmi a vzťahmi, ktoré plynú práve z prírodných, mzdových, kultúrnych, právnych a legislatívnych rozdielov medzi regiónmi. V niektorých miestach je ponuka pracovných príležitostí význame limitovaná primárne geografickou polohou a geomorfologickým členením a sekundárne veľkosťou trhu. Mzdové rozdiely medzi regiónmi sú niekedy také vysoké, že jedinou možnosťou je vycestovať za prácou do iného regiónu. NEG často zabúda na stratégie a motívy sa-

motných spotrebiteľov. Ako uvádza Horňák (2012) priestor v tomto kontexte vystupuje ako bariéra prejavujúca sa v podobe finančných nákladov na dopravu a môže pôsobiť demotivujúco pri dochádzaní do zamestnania, alebo pri hľadaní zamestnania. Nezamestnaná pracovná sila potom strategicky využíva finančný fond sociálneho systému. Ak uvažujeme tento nedostatok finančných nákladov na dopravu pracovnej sily, potom ani efekt vyšších reálnych miezd v susednom regióne nebude pôsobiť aglomeračne.

Druhá perspektívu Capello (2008) nazýva rozmanito-relačný priestor, v ktorom ekonomické a sociálne vzťahy v lokálnom prostredí generujú nové produkčné faktory. Môžeme povedať, že ide o inštitucionálne previazaný priestor, pričom príslušné inštitucionálne faktory majú zabezpečiť hladké fungovanie trhových mechanizmov, pomôcť hromadeniu znalostí na lokálnom trhu a podporovať lokálny ekonomický rast (Scott a Storper, 1986; Storper a Walker, 1989). Súčasná teória regionálneho rozvoja nadväzuje na takto definovaný priestor v podobe „kognitívneho priestoru“, ktorý je schopný pracovať s informáciami a poznatkami a premietat' ich do praktických foriem – inovácii, rastu produktivity za pomoci kooperatívnej aktivity miestnych aktérov. V tomto smere sa vyjadrujú aj Corpataux a Crevoisier (2007), ktorí tvrdia, že nové koncepty „závislosť na predchádzajúcom vývoji“, špecifickosť, pluralita vzťahov, kontext a aktívne zasahovanie aktérov do konštruovania priestoru sú späté s inštitucionálnou ekonómiou a podporujú tvorbu inovácii a ďalšiu generáciu aktivít v regióne. V tomto kontexte Capello (2008) hovorí o kognitívnej blízkosti, ktorá eliminuje neistotu, nedôveru, naopak podporuje spoločnú kultúru, vzájomnú dôveru a proces kolektívneho učenia. Túto perspektívu nachádzame aj ekonomickej geografii (Amin a Thrift, 1994; Martin, 2000; Asheim, 2012; Toedtling et al., 2013).

Cappello (2008) tvrdí, že oba teoretické prístupy (rozvojová ekonómia a lokálny rozvoj vs. NEG) sa navzájom potrebujú a ich predstavitelia by mali vyvinúť snahu pri hľadaní spoločných myšlienkových postupov. Znamená to, aby sa v ekonomickej vede rešpektoval relačný priestor, ktorý umožňuje porozumieť ekonomickej procesom. Podľa Coe et al. (2007) lepšie pochopenie ekonomickej reality si vyžaduje aplikovať relačný prístup, ktorý pomáha preniknúť pod povrch ekonomickej javov a procesov a odhaliť prečo sa veci dejú práve tam a vtedy. Objasnenie príčin a dôsledkov nerovnomerného regionálneho vývoja je hlavnou úlohou ekonomickej geografov. K tejto myšlienke sa ekonómovia hlavného prúdu vyjadrujú „zhora“ (God's eye view) z pozície objektívneho a neutrálneho pozorovateľa využívajúc neopozitivistické nástroje (Krugman, 1998; Fujita, 1999). Geografiu redukovávajú do pozície prírodného, resp. geografického determinizmu (Sachs, 2005)⁶ a samotný priestor existuje v podobe funkcie vzdialenosti a utopených dopravných a fixných nákladov (Fujita et al., 1999). Garrentsen a Martin (2010) hovoria o tzv. parametrických priestoroch. Vzhľadom na to, že ekonómovia sa snažia ekonomickej realitu zjednodušovať, častokrát zámerne prehládajú „mäkké“ faktory a zdroje ekonomickejho rozvoja.

⁶ Sachs (2005) tvrdí, že korene a príčiny chudoby sú geograficky dané. „Geografia je osud“, krajiny a obyvatelia budú chudobní, ak sú lokalizovaní v odľahlom a nedostupnom mieste, a ak prostredie, v ktorom žijú, bude náchylné na klimatické, hydrologické a pôdne extrémny.

3 MIESTO (PLACE)

Epistemologický rozdiel medzi miestom a priestorom výstižne popísal Bunge (1962): ak sa miesta a regióny chápu ako jedinečné objekty (v Hartshornovej koncepcii), tak sú vhodné pre idiografický výskum, kým lokalizácia a priestor majú generalizujúce vlastnosti, a preto sa stávajú predmetom nomotetického výskumu (Creswell, 2013, s. 87). Idiografickú pozíciu miesta v humánnej geografii potvrdzuje Tuan (1977) s Relphom (1976), keď miesto chápu oveľa konkrétnejšie ako všeobecný priestor; človek si na základe vlastných skúsenosti a preferencií vytvára vzťah k miestu, resp. je k miestu pripútaný, dáva mu význam (*sense of place*), naopak priestor je otvorený, dynamický a stále v pohybe. To, čo robí miesto originálnym oproti priestoru je irelevancia matematického zdôvodňovania, keďže sa argumentuje kontextom miesta, ktorého podstata je hlboko pod povrchom merateľných vzťahov, a ktorý nie je možné jednoducho nomotetizovať. Ako Harvey (2006) správne poznamenáva, meranie sa stáva problematickejšim, čím hlbšie chceme porozumieť povahe vecí v relačnom časopriestore. Preto by sa mohlo zdať, že relačný koncept miesta má pre chýbajúci pozitivistický prístup metodologické zakotvenie v idiografickej koncepcii geografických výskumov (Bunge, 1962). Potvrdzuje to aj Coe et al. (2007), ktorí tvrdia, že koncept miesta má prinajmenšom dve významné charakteristiky: špecifickosť a jedinečnosť. Ale ako tieto vlastnosti miesta interpretovať?

Pri konceptualizácii miesta vychádzame z Agnewa (1987), ktorý uvažuje o troch základných teoretických dimenziách miesta:

- ako lokalizácia, poloha, umiestnenie v priestore, kde sú aktivity, alebo objekty lokalizované, pričom sú vo vzťahu s inými prostredníctvom tokov, interakcii a difúzie,
- zmysel a význam miesta, identifikácia a stotožnenia sa s ním a
- aréna, súbor viacerých miest, v ktorých sa každodenné aktivity odohrávajú; nie je to len fyzická adresa domu, ale najmä miesta sociálnej interakcie ako sú práca, kostoly, nákupné domy, dopravné stanice, úrady a pod.

V súčasnosti sa chápanie miest ako polohy spája s globálnym, resp. progresívnym významom lokálnych miest, kedy sú jednotlivé miesta vzájomne poprepájané v rámci sieťovej organizácie. K tejto rekonceptualizácii miesta v kontexte relačného prístupu v ekonomickej geografii prispeli viacerí autori (Massey, 1993, 2005; Ettlinger, 2003; Bathelt a Glücker, 2011).

Vyššie spomínaná perspektíva vychádza z humanistickej geografie, ktorá kladie dôraz na prejavy ľudskej aktivity, skúsenosti, vnímanie, predstavivosť, význam, hodnoty, reprezentáciu, interpretáciu a žitie v konkrétnych miestach (Relph, 1976; Tuan, 1977). Holt-Jensen (2009) hovorí, že miesto samé o sebe je prázdnu kategóriou, stáva ním vtedy, ak je v ňom prežitá skúsenosť. V tejto konštrukcii je každé miesto zvláštne a jedinečné. Relph (1976) rozlišoval do akej miery jedinec, alebo skupina ľudí patrí, resp. sa identifikuje s určitým miestom. Hovorí o vžitosti (*insideness*) a nevžitosti (*outsideness*), v Creswellovej (1996) terminológii „v mieste“ (*in place*) a „mimo miesta“ (*out of place*). Podobne aj Sack (1997) vidí miesto, ktoré je formované tromi silami: prírodou, významom a sociálnym vzťahmi, ako miesto

bytia, v ktorom sa človek „niekde“ (*somewhere*) nachádza, stáva sa *insiderom*, je vžitý s daným miestom a pozná nálady, zvyky, motívy a reakcie miestnych ľudí. Na druhej strane byť *outsiderom* znamená, vnímať miesto z vonka, kedy človek nie je vžitý s daným miestom, vidí ho sprostredkované, postupne prechádza cez rôzne perspektívy a ocitá sa v miesta „nikde“ (*nowhere*). Humanistická perspektíva vníma identitu miesta len prostredníctvom ľudí, ktorí sú vžití s daným miestom. Creswell (2004) rozširuje humanistické chápanie miesta a tvrdí, že miesta treba chápať ako spôsob videnia, poznávania a pochopenia nášho sveta. Navrhuje, aby sme prostredníctvom miest porozumeli meniacim a zložitým vzťahom k okolitému prostrediu, teda rozširuje koncept miesta o horizontálne vzťahy.

Už v 80-tych rokoch 20. storočia si Pred (1984) uvedomoval, že miesto je tvorené vďaka jeho vzťahu k dynamike a tokom medzi ľuďmi. Túto myšlienku rozvinula Massey (1993) v jednom z prvých príspevkov o relačnom mieste, v ktorom kritizuje starú regionálnu geografiu, keď tvrdí, že miesta už nemôžu byť videné cez optiku ohraničenosti, jedinečných identít a historickej zakorenenosti. Namieta aj proti humanistickej geografii, keď význam miesta nie je tvorený len z jeho vnútra, pripútaním, stotožnením a zakorenením jednotlivca k miestu, ale aj vzácnyimi vzťahmi, ktoré prichádzajú zo širšieho okolia. V globalizujúcom sa svete sa vytráca dôležitosť vertikálnych väzieb, klesá lokálne a regionálne povedomie založené na historických koreňoch a do popredia vystupujú horizontálne vzťahy. Miesta sú pretvárané a reprodukované na základe rozmanitých vzťahov cez ich prepojenia s inými miestami. Miesta neustále menia svoju pozíciu a postavenie v sieti globálnych vzťahov a vtedy je ťažké rozlíšiť či viac pôsobíme z vnútra alebo z vonka, pretože ľudia majú tendenciu sa stotožňovať z viacerými miestami rôznych mierok.

V tom istom príspevku Massey (1993) dodáva, že globalizácia vytvára odlišné možnosti jednotlivcov a jednotlivých sociálnych skupín vo vzťahu k ich mobilite. Vyjadrila v tom zmysle, že na jednej strane existujú skupiny ľudí, ktoré rýchlosť globalizácie vidia ako príležitosť a využívajú ju vo svoj prospech, iné sociálne komunity ju vnímajú ako ohrozenie a z rôznych dôvodov ostávajú fixovaní na jednom mieste. Ak je umožnená mobilita, lokálne miesto získava nový globálny význam tým, že sa stáva prijímateľom nových rozmanitých intelektuálnych a kultúrnych podnetov z blízkeho, ale aj vzdialeného sveta (jazyk, rasa, národnosť, náboženstvo, móda, hudba, umenie, myšlienky, invencie). Táto perspektíva podľa Ettlínger (2001) praje ekonomikám založeným na diverzifikovanej štruktúre pracovných činností. Uvádza, že štruktúra trhu práce sa pod vplyvom feministického hnutia, alebo imigrácie čoraz viac diverzifikuje a aktivizuje firemné stratégie v silnejúcej konkurencii o kreatívnu a talentovanú pracovnú silu. Tým autorka netvrdí, že diverzita pracovnej sily a diferenciacia pracovných príležitostí vysvetľuje konkurencieschopnosť, ale skôr naopak, hovorí o podmienkach, bez ktorých neporozumieme štruktúrnym zmenám v priemysle v konkrétnych kontextoch (Ettlínger, 2001, s. 224).

Podobne aj výskum o lokalitách v 80-tych rokoch 20. storočia bol založený na tvrdení, že súhrnná aktivita a činnosť aktérov operujúca v konkrétnych miestach je zodpovedná za úspech, či neúspech pri prekonávaní problémov spojených s ekonomickou reštrukturalizáciou danej lokality. Cooke (1989) tvrdí, že dostatočná parti-

cipácia a aktivizácia aktérov lokálneho rozvoja znamená, že lokality, resp. regióny majú možnosť prevziať kontrolu nad svojim osudom bez ohľadu na efekty plynúce z procesu globalizácie a internacionalizácie (Blažek a Uhlíř, 2011).

Na druhej strane postupujúca globalizácia rozrušuje túto heterogenitu a význam lokálnych aktérov a má na svedomí to, že všetky miesta na svete sa na seba začínajú čoraz viac podobať. Relph (1976) zaviedol termín bezmiestnosť (*placenessless*), kedy sa miesta stávajú miestami bez identity, ktoré vytvorila masová výroba, spotreba a mobilita v období postindustrializácie spoločnosti. Globalizácia produkuje „neautentické“ miesta s rovnakou architektúrou a funkčnosťou (obchodné a zábavné centrá, dopravné terminály), v ktorých sa necítíme „ako doma“, vzťah k daným miestam nie je autentický, pôsobíme v nich ako outsidersi a využívame ich len ako tranzitné body, ktoré podporujú rýchlejší pohyb medzi dvoma miestami. Sokol (2011) tvrdí, že v dôsledku jednosmerného presadzovania „*westernizácie*“ a homogenizácie priestoru budú niektoré miesta, ktoré majú odlišný politický systém, postoj k moci a autoritám, náboženstvu, rodovému postaveniu a etnicite, tieto snahy chápať ako prienik cudzej kultúry a ohrozovanie ich vlastnej identity, čo môže viesť k eskalácii sociálneho a ekonomického napätia, ktoré v konečnom dôsledku vyúsťuje podľa Huntingtona (1997) do stretu civilizácií.

Tento spôsob globálnej reprodukcie miest možno podľa Cresswella (2009) nazvať „*supermodernitou*“ sveta, ktorá je založená na troch charakteristikách: (1) akcelerácia komunikačných a informačných tokov umožňuje byť okamžite dostupný na viacerých miestach (Castells, 1996), (2) zmršťovanie sveta (rýchlosti a vzdialenosti) a časopriestorová kompresia (Harvey, 1989) a (3) narastajúci individualizmus a oslabovanie sociálnych vzťahov, ktoré vedú k tomu, že v priestore sa objavujú tzv. „*žiadne miesta*“ (*nonplaces*). Tieto „žiadne miesta“ sú s ľuďmi slabo prepojené a neustále v pohybe. Ide o miesta sprostredkovej a virtuálne komunikácie a spotreby, ktoré utlmujú rozvoj fyzických sociálnych vzťahov medzi ľuďmi (Cresswell, 2009). Čoraz častejšie sa objavujú nové koncepty a priestory reflektujúce vplyvy a dopady používania nových informačných a komunikačných aplikácií – *virtuálny priestor* tzv. kyberpriestor (Frantál et al., 2012).

V tomto kontexte sa objavili názory na irelevantnosť priestoru a miesta v sociálnych vedách v podobe „*konca geografie*“, „*smrti vzdialenosti*“, „*splošťovania sveta*“, na ktoré Gregory (2009, s. 707) v duchu postmodernizmu odpovedá: všetko závisí na tom, ako si priestor konceptualizujeme⁷. Geografi sa zhodujú v tom, že konceptualizácia priestoru a miesta závisí na podstate javov a od toho, čo je cieľom a predmetom výskumu. Podobne aj Martin (1999b) tvrdí, že globalizácia síce môže „*pohltiť*“ priestor, ale v žiadnom prípade nezničí význam miesta. Miesta sú súčasťou priestoru tokov (globalizácie) a práve v nich sa proces globalizácie odohráva. V tomto smere sa pozornosť obracia na lokálne miesta, ktoré sú zdrojom narastajúcej globalizácie – glocalizácia. Túto myšlienku potvrdzuje aj Massey (2004), keď argumentuje, že miesta nie sú vždy lokálne a už vôbec nie sú vždy obeťou globálnych síl (Jackson, 2006). Efekty globálnych síl vychádzajú z lokálnych

⁷ Ako hovorí Harvey (1973, s. 13), priestor vôbec nie je absolútny, relatívny, alebo relačný sám o sebe, ale môže sa stať jedným z nich, alebo zároveň všetkými naraz vzhľadom na určité okolnosti.

miest a majú rôzny dopad na rôzne miesta. Miesta sú konfrontované s viacerými rozličnými globalizáciami a ich reakcie závisia na tom, v akom vzťahu sa voči globalizačným silám nachádzajú. Lokálne je úzko previazané s globálnym a závisí od politickej prepojenosti a angažovanosti a siete mocenských vzťahov a praktík, ktoré dotvárajú význam miest – tzv. „mocenská geometria“ (*power geometry*).

Dynamiku, otvorenosť, vznikanie a reprodukciu miest môžeme vyjadriť z evolučnej perspektívy, ktorú reprezentuje Utrechtská ekonomicko-geografická škola. Jej čelní predstavitelia Boschma a Frenken (2006) pracujú s konkrétnymi „reálnymi“ miestami. Tvrdia, že NEG uvažuje o neutrálnom priestore, v ktorom sú relatívne rovnomerne rozmiestnené všeobecné produkčné faktory a zdroje, ako sú kvalifikovaná pracovná sila, univerzity a inštitúcie. Avšak pre vznik nového priemyselného odvetia je potrebné, aby sa v neutrálnom priestore „našla“ lokalita, v ktorej bude možné sústrediť špecifické produkčné faktory. Boschma (2007) tvrdí, že vybavenosť neutrálneho priestoru všeobecnými produkčnými faktormi je nevyhnutnou, ale nie dostatočnou podmienkou vzniku nového premysleného odvetvia. Nie dostatočnou preto, lebo každý priemysel sa líši vo využívaní produkčných faktorov. Až v ďalšej fáze „života“ nového odvetvia sa ukáže, či voľba danej lokality bola správna.

Tento dynamický proces vznikania nových priemyselných odvetví vysvetľuje analytický rámec „lokalizačných príležitostí“ (*windows of locational opportunities*), ktorý hovorí, že lokalizácia nového odvetvia, a jeho prežitie nie je vopred známe a zaručené, pretože závisí na schopnosti jednotlivých aktérov prispôsobiť sa lokálnym podmienkam (Storper a Walker, 1989; Boschma, 1997; Boschma a Lambooy, 1999). Spomínaní autori tak upozorňujú na evolučný charakter (aspekt náhody a procesy selekcie a adaptácie) priestorového rastu priemyselných odvetví. Boschma (2007) vychádzajúc z práce Storpera a Walkera (1989) tvrdí, že v neutrálnom priestore sa objavujú reálne miesta, resp. neutrálny priestor sa mení v reálne, špecifické miesto, ktoré produkuje priestor, cez jeho vlastný rast, priťahovaním a vytváraním vlastnej siete ekonomických, sociálnych, inštitucionálnych a kultúrnych vzťahov v kvalitatívne nových podmienkach. Boschma tvrdí, že samotní ekonomickí aktéri, ktorí sa priestorovo zakorenia v danej lokalite začnú časom budovať vlastné ekonomické prostredie, ktoré vytvára podmienky pre ekonomický rast celého regiónu. V tejto interpretácii je cítiť obhajobu NEG v tom zmysle, že geografická poloha a kontext miesta sa stáva súčasťou ekonomických procesov a pozitívnych makroekonomických výstupov.

Martin a Sunley (2006) dodávajú, že evolučné procesy „závislosť na predchádzajúcim vývoji“ (*path dependence*) majú zložitú vývojovú trajektóriu práve preto, lebo závisia aj od miesta, v ktorom sa odohrávajú. V jednoduchosti povedané, proces vzniku nového priemyslu nezávisí len na predchádzajúcich lokalizačných rozhodnutiach, ale aj od kontextu miest, v ktorých sa čiastkové ekonomické výsledky vyprodukovali. Tieto procesy sú samy osebe závislé, vzhľadom na špecifický kontext miesta, v ktorom prebiehajú. Tak sa produkujú v rôznych miestach a v rôznom čase rôzne „cesty závislosti“. Martin a Simmie (2008) koncept závislosti na predchádzajúcom vývoji spájajú s lokálnymi inovačnými systémami. Tvrdia, že vytváranie nových ciest a ich rozvoj je vynárajúci sa, adaptabilný a systematický

proces, v ktorom štruktúrálny rozvoj lokálnej ekonomiky spočíva na neustálych inováciách v rámci zdedenej industriálnej štruktúry ekonomiky na jednej strane a adaptačnej a kooperačnej schopnosti lokálnych firiem, organizácií a inštitúcií v nových hospodárskych podmienkach na strane druhej. Na príklade mesta Cambridge uvádzajú pozitívne závislosti na prechádzajúcom vývoji. Rozvoj sa nezačladal na jednom priemyselnom odvetví, ale využívajúc vplyv miestnej univerzity položil základy znalostného sektoru svetového významu. Na druhej strane mesto Swansea ukazujú ako negatívnu závislosť na prechádzajúcom vývoji, keďže po druhej svetovej vojne sa na jeho území začala obnova ekonomiky, ktorá existovala z čias priemyselnej revolúcie.

Z tejto perspektívy sa v ekonomickej geografii vyvinul ďalší alternatívny smer, evolučne orientovaná ekonomická geografia (*evolutionary economic geography*), ktorá vidí ekonomické prostredie ako súbor firiem, alebo odvetví vyvíjajúci sa v čase a priestore, ktoré vznikajú a zanikajú, alebo sa transformujú v inú kvalitu (Boschma a Martin, 2007).

Na záver môžeme súhlasiť s Agnewom (2011), ktorý tvrdí, že z praktického a empirického hľadiska miesto implikuje šesť perspektív: (1) má viacero konceptualizácií, ktoré sú kľúčom k jeho ďalšiemu praktickému narábaniu, (2) nie je izolované, nemá jasné hranice, (3) pohyb a dynamika sa stáva jeho nedeliteľnou súčasťou, (4) je konšteláciou rôznych parciálnych kontextov, ktoré ho robia špecifickým, (5) je zapojené v rámci sietí vzťahov a (6) je základom pochopenia produkcie znalosti a ich šírenia.

4 MIERKA (SCALE)

Na to, aby sme mohli usporiadať a zorganizovať jednotlivé miesta v priestore slúži tretí koncept – mierka. Podľa Jones et al. (2009) mierku možno v tej najjednoduchšej definícii vidieť ako mieru rozlíšenia mapového diela. Kartografická mierka vyjadrená matematickým vzťahom medzi mapou a Zemou je podľa citlivosti rozlíšenia určitou reprezentáciou kvality a kvantity javov reálneho sveta.

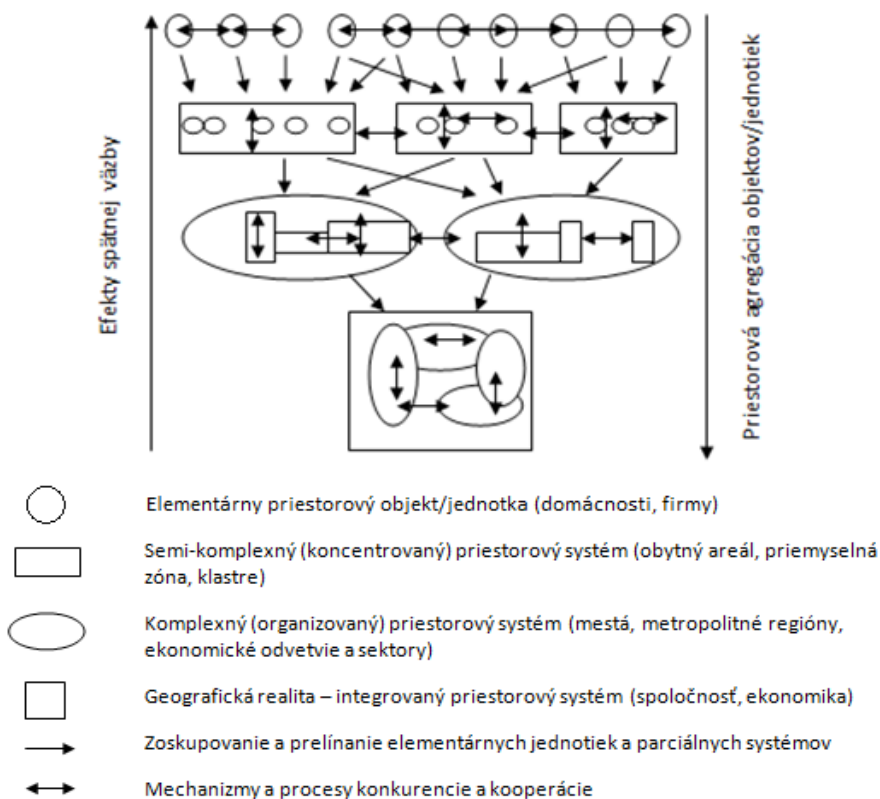
Z pohľadu ekonomickej geografie je oveľa významnejšie nie kartografické, ale operačné, resp. metodologické vyjadrenie. Hierarchické rozlíšenie teritoriálneho pôsobenia sociálnych a ekonomických aktivít a javov v priestore uprednostňujú viacerí autori (Hampl, 2002; Coe et al., 2007; Jones et al., 2009 a iní), keď rozlišujú až niekoľko mierkových úrovni spravidla od mikro po makro mierku, pričom vo svojich interpretáciách sa opierajú o rôzne analytické rámce a prístupy. Z pravidiel rozlišujú päť mierkových úrovni: lokálnu (obce), regionálnu (okresy), národnú (štáty), makroregionálnu (V4, EU), resp. nadnárodnú a globálnu. V týchto prípadoch pomocou mierky rozoznávame rôzne veľké územné a priestorové agregáty ľudí, objektov a ekonomických výstupov. Jones et al. (2009) ďalej uvádzajú, že tak ako sú diferencované podľa veľkosti priestorové jednotky, rovnako tak aj sociálne a ekonomické vzťahy a procesy môžu byť zoradené do rôznych mierok v závislosti na intenzite ich priestorového dosahu. Niektoré procesy a vzťahy sa vyskytujú výlučne na lokálnej

úrovni, resp. na mikroúrovni a vykazujú relatívnu pravidelnosť, stabilitu a integritu, napr. dochádzka do zamestnania a základných škôl, nákupy základných potravín, alebo rutinné činnosti v rámci vnútro firemnej organizácie, iné pôsobia vo väčšej mierke a sú nepravidelné a menej frekventované, ako napríklad migrácia, návšteva kultúrnych podujatí a turistických destinácií, dochádzka do vysokých škôl. Nakoniec možno uvažovať o početných globálnych prepojeniach ako je medzinárodná migrácia, letecká doprava, globálne produkčné siete.

Systematický pohľad na hierarchickú dimenziu priestorovej mierky ukazuje obr. 2, ktorý môžeme popísať nasledovne. Za najmenší geografický objekt možno označiť domácnosti, alebo firmy, ktoré majú jasný priestorový rámec – lokalizáciu a ohraničenie, efekty (dosah) v priestore. Výlučné zameranie sa na analýzu kvality a vzťahov individuálnych priestorových jednotiek nie je primárnou úlohou ekonomickej geografie, ale skôr sociológie alebo mikroekonómie, aj keď štúdium každodenných aktivít a časopriestorového správania sa jednotlivcov a sociálnych skupín na mikroúrovni sa javí ako veľmi prítlačlivá téma (spomeňme niekoľko prác slovenskej a českej geografickej školy Ira, 2001, 2006; Matlovič, 2007; Vávra, 2010; Frantál et al., 2012; Mulíček et al., 2013).

Pre ekonomickú geografiu sú zaujímavé tie priestorové jednotky, v ktorých sa objavuje hustejšia a komplexnejšia sieť vzájomne prepojených geografických objektov. Tie sa zoskupujú buď samoorganizovane, alebo cieľom dosahovania nejakého zámeru. Tento proces organizovania, koncentrácie a vzájomných vzťahov medziľudských činnosti a aktivít je predmetom výskumu ekonomickej geografie. Potom možno identifikovať súbor kvalitatívne rôznych geografických agregátov, ako sú sídliská, priemyselné areály, historické centrá, centrálné obchodné zóny, suburbánne zóny, ktoré sa formujú na základe úspor z rozsahu, dochádzky do zamestnania, sociálnych interakcii, alebo vznikajú z evolučnej perspektívy, či inej funkčnej vlastnosti. Všetky tieto jednotky sa nachádzajú v mestskom prostredí, resp. v širšom zázemí a spoločne vytvárajú administratívne celky a empirickú základňu pre geografické výskumy. Vytvárajú vysoko organizované a komplexné systémy. Takto by sme mohli pokračovať až k úrovni okresov, metropolitných regiónov, krajov, štátov, medzinárodných organizácií a štátnych zoskupení, ktoré sú vzájomne prepojené a integrované v sieti globálnych vzťahov a procesov.

V tejto súvislosti môžeme dodať, že každá priestorová jednotka je originálna, je určitým spôsobom súčtom a finálnym výsledkom niečoho nižšieho, ale zároveň aj súčasťou niečoho väčšieho. Chojnicky (1996) tvrdí, že ide o ukážkový systémový prístup a predmetový spor medzi holizmom a redukcionizmom, ktorý rieši pojem holón. Poznanie vzťahov medzi veľkosťou a početnosťou priestorových jednotiek je kľúčovým metodologickým problémom geografických výskumov. Evolučne orientovaní ekonómovia a geografi (Dopfer, 2005; Dopfer et al., 2004; Boschma a Frenken, 2006) si kladú ontologické otázky typu, ktorá mierková úroveň je esenciálna v procesoch ekonomického rastu, dynamiky zmien, formovania priestorových štruktúr, a aká je logika ich postupnosti? Odpoveď nájdeme v evolučnej a sieťovej perspektíve.

Obrázok 2 Priestorové jednotky a spôsob agregácie geografických objektov

Spomínaní autori rozlišujú tri úrovne:

- mikroúroveň sa týka analýzy lokalizačného správania a rozhodovania sa ekonomických agentov a ich rutinných činností. Základnou jednotkou analýzy je podľa Dopfera (2005) koncept *homo sapiens oeconomicus*, ktorý sme predstavili vyššie. Jednotliví aktéri (agenti, firmy) disponujú rôznou kapacitou znalosti a informácii a líšia sa v tom, ako efektívne a rýchlo sú schopní prispôsobiť sa novým podmienkami a prijať nové príležitosti. Každý aktér je vzájomne prepojený s iným aktérom, pričom každý z nich pracuje len s určitým súborom pravidiel na základe príslušného organizačného vzorca (*organizational blueprint*)⁸ (Hodgson a Knudsen, 2006). Medzi jednotlivými agentmi prebiehajú kooperačné vzťahy. Evolučná teória firiem na mikroúrovni postupuje k mezoúrovni cez tri etapy: (1) vznik nových poznatkov cez kreativitu a predstavivosť, (2) osvojenie si ich v procese učenia a adaptácie a (3) používanie ich v procese opakujúcich sa návykov a rutín.

⁸ Organizačný plán/vzor zahŕňa kolektívne správanie sa aktérov (firmy) ich rutiny, pravidiel.

- mezoúroveň zodpovedá procesom koncentrácie, disperzie a difúzie znalostí a technológii medzi firmami. Dynamicky vyvíjajúca mikroúroveň vytvára sieť ekonomických subjektov, odvetví a celých ekonomických sektorov. Dopfer et al. (2004) nepovažujú mezoúroveň za žiadnu klasifikačnú, či hierarchickú úroveň, ale skôr ontologický, alebo analytický rámec konceptualizovaný ako dynamický stavebný blok evolúcie ekonomického systému. Vzťahy medzi firmami majú konkurenčnú povahu a spôsobujú vznikanie, alebo zánikanie firiem, ich zisky, alebo krachy. Boschma a Frenken (2006) rozoznávajú dve mezoúrovne: (1) priestorovú evolúciu sektorov (súboru firiem) a (2) priestorovú evolúciu siete (vzťahov medzi firmami). V prvom prípade možno evolúciu priemyselných odvetví popísať dvoma spôsobmi: (1) aglomeráciou ekonomických aktivít, ktorá vychádza z geografickej koncentrácie, konceptu rastúcich výnosov a kumulatívneho mechanizmu v zmysle Krugmanových prác (Krugman, 1991; Fujita et al., 1999) a (2) vznikom nových ekonomických aktérov (firiem, podnikateľov) odštiepením z pôvodnej firmy (spin-off) (Arthur, 1994). Pravdepodobnosť počtu nových firiem založených odštiepením od materskej firmy pozitívne závisí na jej veľkosti a úspešnosti. V druhom prípade sa produkujú priestorovo vyvíjajúce sa siete založené na pozícii a zapojení aktéra v sieti. Opäť sa predpokladá, že lepšie zapojení aktéri budú s veľkou pravdepodobnosťou priťahovať aj okolitých aktérov. Dynamika siete a relačný prístup k analýze priestorovej evolúcie priemyslu (ekonomiky) spočíva v tom, že pôvodne nevýznamné uzly existujúce v blízkosti veľkého uzla môžu prevziať centrálnu pozíciu a stať sa dominantnými v ekonomickom rozvoji, a naopak niektoré dobre zapojené uzly môžu v budúcnosti stratiť centrálnu pozíciu a byť závislé na novom centre.
- makroúroveň v ekonómii korešponduje so všeobecnou ekonomickou rovnováhou, ktorá je neustále narušaná inovačnou schopnosťou ekonomických aktérov a v ekonomickej geografii súvisí s analýzou priestorových systémov ako sú mestá a regióny a pozíciou urbánnych a regionálnych ekonomík v globálnom systéme. V mestách a regiónoch sa generujú všetky druhy ekonomických sektorov a siete. Ide o priestorové výstupy nespočetných procesov a vzťahov odohrávajúcich sa na mikroúrovni. Na makroúrovni sa prejavujú viditeľné priestorové nerovnomernosti.

Každá mierková úroveň je svojim spôsobom originálna a zúčastňuje sa dynamických procesov, pričom každá z nich je determinovaná ostatnými. Primárny smer vznikania väčších organizovaných komplexov sa orientuje z mikroúrovne cez mezoúroveň k makrovýstupom. Naopak spätné väzby v podobe inštitucionálnych zásahov, alebo aglomeračného prehustenia tlmia, resp. regulujú živnosť tejto samoorganizácie. Avšak esenciálna vlastnosť samoorganizácie spočíva v umocňovaní nekontrolovaného rastu a akumulácie (obr. 2).

V politických a ekonomických vedách sa veľký dôraz kladie na vzťah a prepojenie medzi globálnym a lokálnym. Prevláda názor, že ak sa stane niečo globálne ovplyvní to aj lokálne miesta (napr. globálna finančná kríza) – determinácia „zhora“ sociálnymi a politickými štruktúrami. Táto skutočnosť nastane za predpokladu, ak

sú všetky miesta dostatočne globálne previazané, ak sa toky aktivít v jednej lokalite plynule prelievajú do ostatných lokalít (Brenner, 2001). Najmä neomarxistickí geografi diskutujú do akej miery globalizácia, vyjadrená vzťahom toku kapitálu a fixnosťou miest, pôsobí na jednotlivé mierkové úrovne (najmä lokálnu a regionálnu), mení ich teritoriálnu pôsobnosť, ovplyvňuje ich vnútorný rozvoj a určuje ich pozíciu v kapitalistickom systéme. Avšak teória štrukturácie hovorí, že nič globálne sa nestane pokiaľ sa to nestane vo viacerých lokálnych miestach – štruktúra nemôže existovať bez ľudskej činnosti. To znamená, že kapitalistický ekonomický systém, vrátane efektov politických štruktúr (či už podporných, alebo utlmujúcich) funguje jednak smerom od globálneho k lokálnemu, ale aj od lokálneho ku globálnemu. To znamená, že práve silne koncentrovaný lokálne vyprodukovaný ekonomický výstup ovplyvňuje lokality v inej časti sveta.

Tieto implikácie považujú niektorí autori (Marston et al., 2005) za limitujúce, mätúce, chaotické a ambivalentné. Marston et al. (2005) dokonca tvrdia, že nadišiel koniec mierky, resp. jej spoločné zlúčenie s priestorom. Argumentujú tým, že z ontologického hľadiska pojmy ako lokálny a globálny, mikro a makro nadobúdajú rovnaký význam – ontologické vyjadrenie sveta, je také, že sa stáva „plochým“ (*flat ontology*). Odstránia sa mystifikácie lokálneho a globálneho, imaginácie pôvodného a cieľového, alebo predíde sa ontologickým problémom kontinuity lokálneho a globálneho. Autori preferujú „na konkrétnom mieste založenú“ ontológiu (*site-based*), ktorá by nemala byť politicky závislá, ani hierarchická. Autori podporujú sieťovú perspektívu, ktorá sa vyjadruje v tom zmysle, že priestorové mierky by nemali byť chápané ako fixné a kategorizujúce platformy prepájajúce sociálne aktivity a procesy smerom hore alebo dole k ďalším hierarchickým úrovňam, ale skôr ako výstupy, produkt týchto aktivít a procesov. Tento rekurzívny vzťah medzi sociálnymi procesmi produkujúcimi mierky a mierkami vplyvujúcimi na činnosť sociálnych procesov je jedným z aspektov sociálno-priestorovej dialektiky (Jessop et al., 2008; Jones a Jessop, 2010). V tomto prípade by pozornosť mala smerovať k rozlišovaniu povahy a pôsobnosti procesov v konkrétnych mierkach a k mechanizmom, ktoré umožňujú ich prispôsobovanie sa z jednej úrovne na druhú (Jones et al., 2009). Každý proces sa môže pretínať s inými procesmi operujúcimi na rôznych mierkových úrovňach, výsledkom čo môže byť utlmovanie, zosilňovanie, alebo destabilizácia ich činnosti. To znamená, že sociálne javy a procesy nie sú koncipované len na základe ich vlastných podmienok a predpokladov, ale aj z hľadiska mierky, v ktorej pôsobia.

V podobnom duchu sa vyjadrujú Dicken et al. (2001), keď upozorňujú, že charakteristickou črtou kapitalizmu je, že dokáže operovať na viacerých mierkových úrovňach zároveň, pričom žiadna z nich by nemala mať privilegované postavenie. Napríklad môže ísť o šírenie a rozsah pôsobnosti informačných, zásielkových a komunikačných služieb, dopravné spojenia, migráciu, prepravu, alebo produkciu tovarov, ktoré operujú od úrovne človeka, či komunity, až po štát, či svet. Podľa týchto autorov otázky medzi lokálnym a globálnym, alebo mikro a makroúrovňou sa stávajú irrelevantné a sú nahradené sieťou aktérov a ich činnosťou naprieč rôznymi vzdialenosťami a mierkami. Rovnako aj Amin (2002) rozvíja myšlienky o mierke, ktorá by nemala byť chápaná hierarchicky alebo vertikálne, ale v sieti horizontál-

nych vzťahov. Práve teória globálnych produkčných sietí skúma tie isté vzťahy z dvoch perspektív: (1) horizontálne vzťahy medzi aktérmi v rámci regiónov a medzi regiónmi, (2) vertikálne vzťahy, ktoré existujú medzi subdodávateľmi a odberateľmi (Blažek a Uhlíř, 2011). Dôležité je to, by sa rozlišovalo medzi (1) teritoriálnou zakorenenosťou a horizontálnymi väzbami medzi zahraničnými aktérmi (investormi) a aktérmi v hostiteľskej krajine (regióne), ktorí ponúkajú príslušné socio-kultúrne, inštitucionálne a legislatívne prostredie a (2) sieťovou zakorenenosťou a vertikálnymi väzbami medzi samotnými aktérmi globálnych produkčných sietí, ktorých činnosť je založená na prepojení produkčných vstupno-výstupných miest a meniacej sa pozícii a rozdelení moci v subdodávateľských produkčných sieťach a pod. (Henderson et al., 2002; Hess, 2004; Coe et al., 2008, Pavlínek a Ženka 2011). Ako vidieť aj tieto subjekty operujúce naprieč vertikálnym produkčným väzbám sú lokalizované vo viacerých krajinách, resp. regiónoch. Z toho vyplýva, že aj sieťová zakorenenosť má horizontálny rozsah. Geografická mierka stmeluje metodologické a ontologické vyjadrenie priestoru. Prevláda sieťové usporiadanie ekonomických aktivít a vzťahov v horizontálnom priestore na úkor hierarchického a vertikálneho odstupňovania týchto aktivít (Brenner, 2001; Amin, 2002; Massey, 2004; Marston et al., 2005).

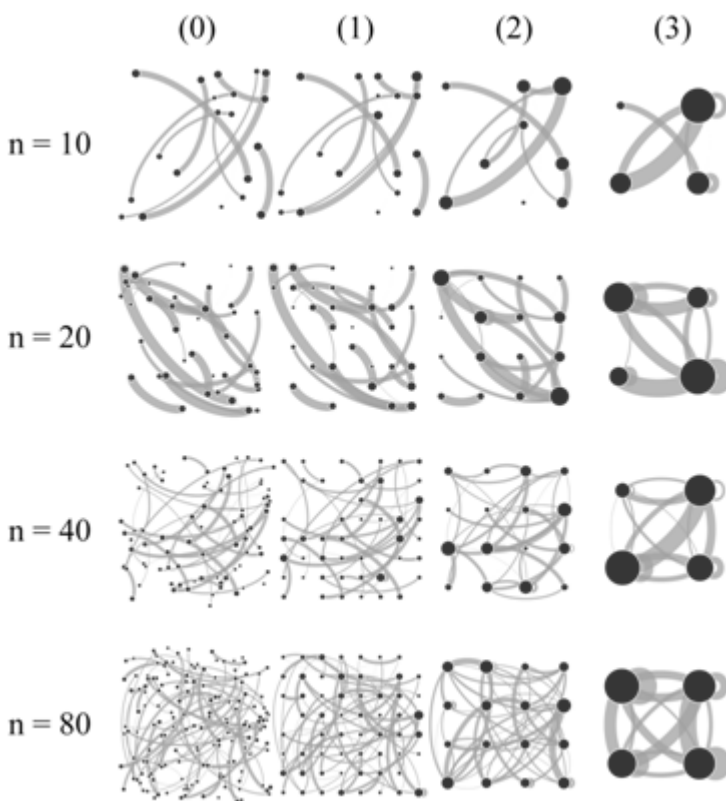
5 NÁHODNÝ JAV V SPOJITOM A DISKRÉTNOM PRIESTORE

Je zrejme, že so zvyšujúcim sa stupňom agregácie geografických objektov, rastie tak priemerná veľkosť priestorových jednotiek, ako aj vnútorná kvalitatívna rozmanitosť javov a ich diferenciácia. Príliš veľké regióny (napr. NUTS II) budú v hodnotách premenných vykazovať ekologickú chybu, pretože sa predpokladá, že s rastúcou veľkosťou sa vnútorná variabilita hodnôt zväčšuje. V tomto prípade sa objavujú ťažkosti s analýzou priestorovej mierky, agregáciou a dezagregáciou javov, ktoré sú riešiteľné v úlohách ekologickej chyby a modifikovateľných územných jednotiek.

Inšpiratívnou prácou je Hamplova teória diferenciácie a komplexity sveta (Hampl, 1971, 1998), v ktorej autor empiricky dokladá vzťah medzi progresivitou javov a jej priestorovou distribúciou v rámci rôznych mierkových úrovni. Ukazuje silnú závislosť nielen na mierke (s rastúcou mierkou miera variability súboru javov rastie), ale aj na povahe skúmaných javov. Pri sledovaní prírodných javov dochádza ku kontinuálnemu prechodu z relatívnej úrovne homogenity do relatívnej úrovne heterogenity v závislosti na zvyšujúcej sa mierkovej úrovni, nakoľko ide o determináciu „zhora“, kde pôsobia fyzikálne zákony. A naopak čím viac sú javy formované a produkované ekonomickými a sociálnymi silami, tým vyššiu variabilitu treba očakávať. Znamená to prekonávanie prírodných determinácií aktivitou človeka, teda determináciou „zdola“. Hampl et al. (2008) rozlišujú tri hlavné mechanizmy, resp. interakcie determinujúce priestorovo nerovnomerný výskyt javov a procesov a ich rozdielnu intenzitu: (1) konkurenčné, (2) kooperačné a (3) regulačné. V tejto súvislosti treba z pohľadu metodológie výskumu upozorniť na dôležitosť toho, aby sa za-

bezpečila zhoda medzi výskumnou otázkou a mierkou v snahe eliminovať chyby z výberu a rozsahu individuálnych a agregovaných dát (ekologická chyba).

Pre úspornú ilustráciu viacerých teoretických konceptov príspevku sme v obr. 3 skonštruovali niekoľko modelových situácií, kde sú podľa nižšie vysvetleného kľúča umiestnené priestorové interakcie (znázornené oblúkom) a efekty v zdroji a celi týchto interakcií (znázornené kruhom). Využívame pritom uniformne distribuované náhodné čísla, ktorými riadime lokalizáciu zdroja a cieľa n orientovaných interakcií v štvorci s hranou dĺžky 1,0, ako aj váhu každej z nich. Vzory získané týmto spôsobom preto nemáme pod kontrolou s výnimkou počtov generovaných interakcií, ktoré sme si stanovili v štyroch, postupne sa zdvojnásobujúcich úrovniach. Vďaka tomu možno hovoriť o diferenciacii medzi raritnými (10) a frekventovanými (80) procesmi, čo má v ekonomickej realite jednoznačnú analógiu.

Obrázok 3 Vzťah spojitaj a diskretnej reprezentácie priestorovo interakčného javu vo viacerých mierkach. V stĺpci (0) je v modelovom štvorci s hranou dĺžky 1,0 vygenerovaný uniformne distribuovaný náhodný vzor 10, 20, 40 a 80 orientovaných vážených interakcií. V stĺpci (1), (2) a (3) je situácia zo stĺpca (0) generalizovaná do rastra s rozlíšením $1/8$, $1/4$ a $1/2$ hrany štvorca. Veľkosť kruhu ilustruje sumu váh interakcií z/do lokality. Smer interakcie je v oblúku v smere pohybu hodinových ručičiek.

Prvý stĺpec na obr. 3 ilustruje jav v spojitom priestore. Zdroj aj cieľ interakcie sa môže objaviť v ktoromkoľvek bode územia. Čím je interakcií viac, tým je priestor zasiahnutými bodmi rozdelený rovnomernejšie, čo je aj zjavné smerom zhora nadol ($n=10$ k 80). Každý zdroj a každý cieľ dokážeme znázorniť práve jednou usporiadanou dvojicou súradníc (bod x , y), ktorých počet je všeobecne dvojnásobný v porovnaní s počtom interakcií. Náhodné čísla prakticky vylučujú to, aby sa niektorý zo zdrojov alebo cieľov objavil v jednej situácii viac ako raz, prípadne že by jeden zdroj a jeden cieľ boli identické. Dôvodom je, že štvorec obsahuje nekonečne veľký počet odlišných bodov. Zasiiahnutých je preto v prvej simulácii 20 a v poslednej 160 unikátnych bodov, pričom sila interakcie (dovoz a vývoz tovaru, mobilita osôb, tok energie, výmena informácie, alebo iné javy) sa medzi bodmi výrazne líši.

Pre zachytenie fenoménu toku, ktorý diferencuje body v úlohe zdroja alebo cieľa nám už nestačí usporiadaná dvojica súradníc (x , y). Pracujeme s dvojicou dvojíc, čím prechádzame z konceptu absolútneho priestoru do konceptu relatívneho priestoru. Každý tok v absolútnom priestore fixuje poloha zdroja a cieľa, ktoré sú od seba vzdialené minimálne 0,0 a maximálne 1,4 dĺžky hrany modelového územia. Vzdialenosť interakcie hrá podstatnú úlohu, pretože spravidla prebieha konečnou rýchlosťou (vyžaduje čas) a interagujúceho aktéra stojí peniaze (dopravné náklady). Tak isto tranzit cez medzilahlé územia nie je voči nim neutrálny. Infraštruktúra zaberá priestor, doprava degraduje životné prostredie, no súčasne umožňuje medzilahlým bodom zapojiť sa ľahšie do výmeny. Tak ako body, aj toky sú umiestnené v priestore v nekonečnom počte možných konštelácií a každá, ktorá sa realizuje je extrémne málo pravdepodobná a teda nepredvídateľná.

Aby sme dokázali lepšie porozumieť javu, ktorý empiricky sledujeme je výhodné dáta zberať v o niečo obmedzenejšom rozlíšení. Z konceptu spojitého priestoru prechádzame do konceptu diskrétného priestoru. Namiesto nekonečného počtu rôznych konštelácií získavame nesmiernu výhodu konečného počtu. Napravo od pôvodnej situácie preto jav generalizujeme do rastrov troch mierok s rozlíšením pixla $1/8$, $1/4$ a $1/2$. Čím väčší pixel použijeme, tým viac geometrickej informácie stratíme. Namiesto jemnej siete, ktorá obsahuje $64^2 = 4096$ unikátnych možností pre jednotlivé toky v stĺpci (1) máme pri najnižšom možnom rozlíšení (3) už iba $4^2 = 16$ možností. Tieto tvoria akési koridory, do ktorých sú nutne presmerované všetky unikátne toky. Podľa lokalizácie zdroja a cieľa v jednotlivých pixloch sa do príslušných koridorov agregujú aj náhodne distribuované váhy.

Tri mierky rastra nám na jednej strane pohľad na jav skresľujú, no na druhej strane nám umožňujú ho efektívne nielen popísať ale aj analyzovať. Podľa stĺpca (3) a na neho naviazaných dát nemáme najmenší problém uchopiť distribúcie, poukázať na chýbajúce toky v niektorých smeroch, všimnúť si tendenciu k tvorbe reciprocitu, či výrazných asymetrií. Redukcia lokalizačných možností v rastrovi napokon prakticky otvára bránu do konceptu relačného priestoru. Tento, aj keď explicitne nepriznaný, stojí v pozadí mnohých spoločenských či ekonomických javov. Tieto navyše obyčajne zachytávame len v zdroji alebo v cieľi, v hraniciach územných jednotiek (obce, okresy, kraje, štáty) koncepcne podobných nami použitým bunkám štvorcového rastra. Generalizácia do diskrétnych priestorov teda nie je jednoznačne len informačnou

stratou. Skôr o nej treba uvažovať ako o manipulovateľnom rozhraní, ktorého správne naladenie pre potreby konkrétnej situácie umožňuje vidieť to, čo bez jeho použitia ostáva rozpustené v nekonečnosti detailu spojitej reprezentácie.

Tabuľka 1 Skreslenie priestorovo interakčného javu v diskkrétnej reprezentácii rastra. Frakcie objemu interakcie sú oddelené prahmi vzdialeností. Riadky sú pre názornosť štandardizované.

Vzdialenosť	1/4	1/2	3/4	1	5/4	3/2
n = 10						
(0)	0,0	26,8	30,6	22,4	13,4	6,8
(1)	0,0	34,7	19,3	25,7	20,2	0,0
(2)	0,0	34,7	19,3	17,0	29,0	0,0
(3)	26,8	0,0	73,2	0,0	0,0	0,0
n = 20						
(0)	6,5	45,2	35,4	3,4	9,5	0,0
(1)	14,2	28,2	44,7	3,4	9,5	0,0
(2)	7,7	31,2	42,3	9,3	9,5	0,0
(3)	38,9	0,0	61,1	0,0	0,0	0,0
n = 40						
(0)	19,7	20,4	41,7	15,9	2,3	0,0
(1)	15,7	22,2	44,0	15,9	2,3	0,0
(2)	7,1	29,2	47,7	13,7	2,3	0,0
(3)	24,7	0,0	75,3	0,0	0,0	0,0
n = 80						
(0)	24,3	35,1	26,1	14,5	0,0	0,0
(1)	14,3	40,5	28,8	16,4	0,0	0,0
(2)	9,5	39,7	30,8	20,0	0,0	0,0
(3)	36,2	0,0	63,8	0,0	0,0	0,0

Meniacu sa distribúciu náhodne generovaného javu v závislosti na viacerých faktoroch dokumentuje tab. 1. Jasne vidíme, ako mierka použitej generalizácie manipuluje skutočnosť uvedenú pri každej frekvencii v riadku (0). Súčasne však aj frekvencia vplýva na skutočnú distribúciu do jednotlivých dĺžkových pasiem, ktoré sme rozdelili podľa pravidelného intervalu 1/4. V prvej sekcii vidíme situáciu z prvého riadku obr. 3 pre zriedkavý jav, v poslednej sekcii situáciu zo štvrtého riadku obr. 3 pre frekventovaný jav. Všimnime si, že kým najkratšie interakcie sa u zriedkavých javov prakticky nevyskytujú, vo frekventovaných javoch sú bežné. Vyskytnú sa takmer v každom štvrtom prípade. Naopak, dlhé interakcie nad 1,0 sa nevyskytujú pri frekventovaných javoch, no každá piata je takou v zriedkavých javoch. Priemerná vzdialenosť v prvej sekcii je 0,77 a v poslednej iba 0,47. Náhodne generovaný 8-krát častejší jav sa realizuje cez o 39 % kratšiu vzdialenosť. Súčasne klesá aj váha priemernej interakcie z 0,56 na 0,48, čo je pokles o 15 %.

Čo s distribúciou javu robí optika do rôznej miery generalizujúceho rastra? S postupným poklesom rozlíšenia, podobne ako u efektu frekvencie výskytu, sa systematicky mení váha aj dĺžka interakcie očakávaným spôsobom. Čím nižšie rozlíšenie, tým vyššia váha tým kratšej interakcie. Ide o zmenu nelineárnu. Prechod do diskretnej reprezentácie s vysokým rozlíšením prakticky nemení priemerný reprezentatívny tok, nízke rozlíšenie však váhe pridá u zriedkavých javov 43 % a frekventované interakcie znásobí až 5-krát. Naopak, dĺžku interakcie nízke rozlíšenie skráti o 42 % u raritných javov a o 9 % u frekventovaných.

Pozorované dianie na situácii simulovanej náhodnými číslami nie je koncepčne úplnou fikciou. Mikrodáta zachytávajúce detail spoločenského a ekonomického života takmer nikdy nemáme k dispozícii, či už z praktických alebo právnych dôvodov. Spoliehame sa na agregovanú informáciu. Do konštrukcie tejto situácie sme ďalej vložili predpoklad vzájomnej nezávislosti, čo je v realite prirodzene predpoklad univerzálne neplatný. Správanie sa domácností a firiem je navzájom previazané. Ľudia sa inšpirujú skúsenosťami iných, vnímajú intenzívnejšie blízke než vzdialené dianie. Asociácie sú jednoducho prirodzenou súčasťou sveta, v ktorom žijeme. Variácia a kovariácie nám slúžia ako spoľahlivý nástroj hľadania odpovedí na naše otázky nielen v spoločenských vedách. Aj jednoduchá simulácia nezávislých javov nám však ukazuje, že v odlišných reprezentáciách priestoru pracujeme s komplexnými reflexiami javu, ktoré sú výsledkom syntézy skutočnosti a artefaktov použitého observačného rámca.

Na základe meraní Pearsonovho korelačného koeficientu v tab. 2 si všimnime, že náš algoritmus vygeneroval tri situácie, kde dĺžka a váha prakticky nijak nesúvisia s výnimkou situácie $n = 20$. V tomto prípade majú dlhé toky tendenciu byť kapacitnejšie. Všimnime si, čo s nameranými hodnotami korelácie urobí prechod do diskretnej reprezentácie rôznych rozlíšení. Vo väčšine prípadov dôjde k falošnému navýšeniu pozitívnej či negatívnej asociácie, prípadne sa dokonca zmení aj polarita. Ak by sme nepoznali modelovú empirickú situáciu v prvom stĺpci (0) a vychádzali len z jednej z použitých mierok agregácie, vyvodili by sme nesprávny záver o vzájomnej asociácie váhy a vzdialenosti priestorovej interakcie. Koreláciu do akceptovateľných 10 % zmení iba prechod do reprezentácie (1) v prípade $n = 20$ a $n = 40$. Všetky ostatné transformácie sa z tohto konkrétneho hľadiska ukazujú ako celkom nepoužiteľné. Podobný záver možno očakávať pri agregácii empirických mikrodát do regiónov rôznej hierarchickej úrovne.

Tabuľka 2 Korelácia medzi váhou a dĺžkou náhodnej priestorovej interakcie v jednotlivých situáciách v pôvodnej spojitý (0) a odvodených diskretných reprezentáciách (1, 2, 3) pre zriedkavé ($n = 10$) až časté javy ($n = 80$).

	(0)	(1)	(2)	(3)
$n = 10$	-0,08	-0,17	0,16	0,29
$n = 20$	0,24	0,22	0,15	-0,22
$n = 40$	0,02	0,02	-0,03	0,09
$n = 80$	-0,05	-0,07	-0,03	-0,48

6 ZÁVER

Geografi narábajú s tromi elementárnymi priestorovými konceptmi: priestor, miesto, mierka, bez poznania ktorých nie je možné plnohodnotne študovať problémy geografickej reality. Treba uznať, že paradigmatické premeny vo fyzike a biológii a nové filozofické prístupy mali priaznivý vplyv na rekonceptualizáciu priestoru, miesta a mierky v geografických vedách. Je všeobecne akceptované, že najprv existoval „prázdny“ abstraktný priestor determinovaný a diferencovaný prírodnými zákonmi, ktorý sa postupom času zaplňal ľuďmi, rôznymi materiálnymi, ale aj spirituálnymi elementmi. Priestor ako výplň, resp. časť geografického prostredia na základe prekonávania vzdialenosti a nevyhnutných vzťahov neustále menil – relatívny priestor – a neustále mení svoje vlastnosti navrstvovaním rôznych iných priestorov konštruovaných ľudskou činnosťou – relačný priestor. Možno tak súhlasiť s Hampom (1998), že formovanie geografického prostredia s narastajúcou intenzitou spoločenských vzťahov je determinované nielen „zhora“ fyzikálnymi zákonmi, ale aj „zdola“ ofenzívnou aktivitou človeka. Snaha po vytváraní priestorov novej kvality a kvantita hnaná ekonomickým rastom je síce v kapitalistickej spoločnosti relatívne silne zakorenená, ale zároveň limitovaná „zhora“ – zdrojmi, silou prírodných zákonov (Georgescu-Roegen, 1971; Capra, 1984) a „zdola“ – úrovňou vedecko-technologického poznania a hľadaním nových spôsobov investovania (Capra, 2002; Harvey, 2010).

Konceptualizácia priestoru nemá definitívnu podobu a v súčasnosti sa nachádza v ťažkej diskusii medzi ekonómami a geografi. Každý z nich preferuje iný pohľad na geografickú realitu a ekonomické procesy. Kým pre ekonómov je tento problém riešiteľný v podobe diskrétného priestoru a empirického regiónu, tak geografi sa prikláňajú k spojitému priestoru, resp. ku konceptu miesta, ktorý chápu ako súčasť dynamicky vyvíjajúceho sa priestoru, ktorý je produkován a pretváraný sociálnymi vzťahmi a procesmi. Geografi argumentujú kontextom, ktorý pozostáva z nespočetných sociálnych interakcií rôzneho druhu naprieč celým priestorom a vedie k diverzite pracovnej sily a diferenciacii spoločenských činností, ktoré majú pre ekonomický rast veľký význam. Ekonómovia argumentujú logikou, ktorá sa sústreďuje na analýzu merateľných ekonomických (suboptimálnych) činností. Pozorovanie geografickej reality v smere od spojitý k diskrétnej reprezentácii priestoru znamená aj stratu informácii a objavovanie falošných vzťahov. Na druhej strane popísanie originálneho vzťahu v spojitom priestore je limitované poznaním ich kontextu, v ktorom pôsobia (existuje nekonečný počet ďalších nepoznaných vzťahov, ktoré ich ovplyvňujú).

Z relačnej perspektívy možno konceptualizáciu priestoru a miest nasmerovať k analýze vzťahov a sietí. Táto perspektíva vidí miesta ako originálne, neopakovateľné, rozdielne v porovnaní s inými aj napriek tomu, že si medzi sebou vymieňajú a zdieľajú rôzne skúsenosti, myšlienky, aktivity a poznatky, ktoré obsahujú rôzne prírodný, sociálny, kultúrny, inštitucionálny a politický kontext. Inými slovami miesto je zasadené do širšieho kontextu globálnych vzťahov. Špecifickosť a jedinečnosť miesta nie je formovaná na základe historickej zakorenenosti, alebo teritoriál-

nej ohraničenosti, ale zo súboru kontinuálne prežitých a zapamätaných udalostí, ktoré sú produktom rozmanitých horizontálnych vzťahov a prepojení s inými miestami, v ktorých dochádza k prelínaniu a kombinácii viacerých geografických identít. Ekonomický rast je postavený na tejto sieťovej platforme a generuje radu pozitívnych externalít, ktoré redukujú transakčné náklady, zdokonaľujú organizačné vzory a urýchľujú tvorbu a šírenie inovácií.

Pod'akovanie

Výsledky výskumu v tomto príspevku vznikli aj vďaka podpore poskytnutej z projektov APVV VV-0018-12 a VEGA 1/0562/12.

Literatúra

- ABLER, R., ADAMS, J., GOULD, P. 1971. *Spatial organization: The geographer's view of the world*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- AGNEW, J. A. 1987. *Place and politics: the geographical mediation of state and society*. Boston: Allen and Unwin.
- AGNEW, J. 2011. Space and place. In Agnew a D. Livingstone eds. *Handbook of Geographical Knowledge*. London: Sage, s. 316-330.
- AMIN, A., THRIFT, N. 1994. *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- AMIN, A. 2002. Spatialities of globalisation. *Environment and Planning A*, 34, 3, s. 385-399.
- AMIN, A. 2004. Regions unbound: Towards a new politics of place. *Geografiska Annaler*, 86 B, 1, s. 33-44.
- ANDERSON, W. P. 2012. *Economic Geography*. London: Routledge.
- ASHEIM, B. 2012. The changing role of learning regions in the globalizing knowledge economy: A theoretical re-examination. *Regional Studies*, 46, 8, s. 993-1004.
- ARTHUR, W. B. 1994. *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. The University of Michigan Press: Ann Arbor.
- BAŠOVSKÝ, O., LAUKO, V. 1990. *Úvod do regionálnej geografie*. Bratislava: SPN.
- BATHELT, H., GLÜCKLER, J. 2003. Toward a relational economic geography. *Journal of economic geography*, 3, 2, s. 117-144.
- BATHELT, H., GLÜCKLER, J. 2011. *The relational economy: Geographies of knowing and learning*. Oxford: Oxford University Press.
- BARNES, T. J. 2003. The place of locational analysis: a selective and interpretive history. *Progress in Human Geography*, 27, 1, s. 69-95.
- BEHRENS, K., THISSE, J. F. 2007. Regional economics: A new economic geography perspective. *Regional Science and Urban Economics*, 37, 4, s. 457-465.
- BEINHOCKER, E. D. 2006. *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity and the Radical Remaking of Economics*. London: Random House.
- BERRY, B. J., MARBLE, D. F. 1968. *Spatial analysis: a reader in statistical geography*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- BEŽÁK, A. 1993. Problémy a metódy regionálnej taxonómie. *Geographica Slovaca* 3, Bratislava: Geografický ústav SAV, 97 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. 2011. *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. Praha: Karolinum.
- BLAŽEK, M., ROCHOVSKÁ, A. 2006. *Feministické geografie*. Bratislava: Geo-grafika.
- BOGGS, J. S., RANTISI, N. M. 2003. The'relational turn' in economic geography. *Journal of economic geography*, 3, 2, s. 109-116.
- BOSCHMA, R. A. 1997. New industries and windows of locational opportunity. A long term analysis of Belgium. *Erdkunde*, 51, 1, s. 1-19.

- BOSCHMA, R. A. 2007. Path creation, path dependence and regional development. In: Simmie, J., Carpenter, J. eds. *Path Dependence and the Evolution of City Regional Economies*, Working Paper Series, no. 197, Oxford: Oxford Brookes University, s. 40-55.
- BOSCHMA, R. A., LAMBOOY, J. G. 1999. Evolutionary economics and economic geography. *Journal of Evolutionary Economics*, 9, 4, s. 411-429.
- BOSCHMA, R. A., FRENKEN, K. 2006. Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 6, 3, s. 273-302.
- BOSCHMA, R. A., MARTIN, R. 2007. Editorial: Constructing an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 7, 5, s. 537-548.
- BRENNER, N. 2001. The limits to scale? Methodological reflections on scalar structuration. *Progress in human geography*, 25, 4, s. 591-614.
- BRENNER, N., JESSOP, B., JONES, M., MACLEOD, G. 2003. *State/space: a reader*, Oxford: Oxford University Press.
- BUNGE, W. W. 1962. *Theoretical geography*. Lund: Gleerus.
- BUTTNER, A., SEAMON, D. 1980. *The human experience of space and place*. London: Croom Helm.
- CAPELLO, R. 2008. Regional economics in its 1950s: recent theoretical directions and future challenges. *The Annals of Regional Science*, 42, 4, s. 747-767.
- CAPRA, F. 1984. *The Turning Point: Science, Society and the Rising Culture*. New York: Simon & Schuster.
- CAPRA, F. 2002. *The Hidden Connections: A Science for Sustainable Living*. London: Harper Collins.
- CASTELLS, M. 1996. *The information age: Economy, Society and Culture. Vol. 1, The rise of the network society*. Oxford: Blackwell.
- CASTREE, N. 2003. Place: connections and boundaries in an interdependent world. In Holloway, S. L., Rice, S. P., Valentine, G. eds. *Key Concepts in Geography*. London: Sage, s. 165-185.
- CASTREE, N. 2005. *Nature*. London: Routledge.
- COE, N. M., KELLY, P. F., YEUNG, H. W. C. 2007. *Economic geography: a contemporary introduction*. Oxford: Blackwell.
- COE, N. M., DICKEN, P., HESS, M. 2008. Global production networks: realizing the potential. *Journal of economic geography*, 8, 3, s. 271-295.
- COOKE, P. 1989. *Localities: the changing face of urban Britain*. London: Unwin Hyman.
- CORPATAUX, J., CREVOISIER, O. 2007. Economic theories and spatial transformations: clarifying the space-time premises and outcomes of economic theories. *Journal of Economic Geography*, 7, 3, s. 285-310.
- COUCLELIS, H. 1999. Space, time, geography. *Geographical information systems*, 1, s. 29-38.
- COX, K. 2002. *Political geography: territory, state, and society*. Oxford: Blackwell.
- CRANG, M., THRIFT, N. 2000. *Thinking space*. London: Routledge.
- CRESSWELL, T. 1996. *In place/out of place: Geography, ideology and trasgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- CRESSWELL, T. 2004. *Place: A short introduction*. Oxford: Blackwell.
- CRESSWELL, T. 2009. Place. In Thrift, N. a Kitchen, R. eds. *International Encyclopedia of Human Geography*, vol. 8, s. 169-177. Oxford: Elsevier.
- CRESSWELL, T. 2013. *Geographic thought: a critical introduction*. Cambridge: John Wiley & Sons.
- DICKEN, P., KELLY, P. F., OLDS, K., WAI-CHUNG YEUNG, H. 2001. Chains and networks, territories and scales: towards a relational framework for analysing the global economy. *Global networks*, 1, 2, s. 89-112.
- DOPFER, K. 2005. Evolutionary economics: a theoretical framework. In Dopfer ed. *The evolutionary foundations of economics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 3-55.
- DOPFER, K., FOSTER, J., POTTS, J. 2004. Micro-meso-macro. *Journal of Evolutionary Economics*, 14, 3, s. 263-279.
- CHISHOLM, M. 1975. *Human geography: evolution or revolution*. Harmondsworth: Penguin.

- CHOJNICKI, Z. 1996. Region w ujęciu geograficzno-systemowym. In Czyż, T., ed. *Podstawy regionalizacji geograficznej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 7-43.
- CHORLEY, R. J., HAGGETT, P. 1967. *Models in Geography*. London: Methuen.
- CHRISTALLER, W. 1933. *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena: Gustav Fischer.
- ETTTLINGER, N. 2001. A relational perspective in economic geography: connecting competitiveness with diversity and difference. *Antipode*, 33, 2, s. 216-227.
- ETTTLINGER, N. 2003. Cultural economic geography and a relational and microspace approach to trusts, rationalities, networks, and change in collaborative workplaces. *Journal of economic geography*, 3, 2, s. 145-171.
- FRANTÁL, B., KLAPKA, P., SIWEK, T. 2012. Lidské chování v prostoru a čase: teoreticko-metodologická východiska. *Czech Sociological Review*, 48, 5, s. 833-858.
- FUJITA, M. 1999. Location and Space-Economy at half a century: Revisiting Professor Isard's dream on the general theory. *The annals of regional science*, 33, 4, s. 371-381.
- FUJITA, M., KRUGMAN, P., VENABLES, A. J. 1999. *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. Cambridge: MIT Press.
- FUJITA, M., THISSE, J. F. 2009. New economic geography: an appraisal on the occasion of Paul Krugman's 2008 Nobel Prize in Economic Sciences. *Regional Science and Urban Economics*, 39, 2, s. 109-119.
- GARRETSEN, H., MARTIN, R. 2010. Rethinking new economic geography models: taking geography and history more seriously. *Spatial Economic Analysis*, 5, 2, s. 127-160.
- GEORGESCU-ROEGEN, N. 1971. *The entropy law and the economic process*. Massachusetts: Harvard University Press.
- GIDDENS, A. 1984. *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- GOODCHILD, M. F., JANELLE, D. G. 2010. Toward critical spatial thinking in the social sciences and humanities. *GeoJournal*, 75, 1, s. 3-13.
- GRANOVETTER, M. 1985. Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91, s. 481-510.
- GREGORY, D. 2009. Space. In Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., Whatmore, S. eds. *The dictionary of human geography*. London: John Wiley & Sons, s. 707-710.
- GREGORY, D., URRY, J. 1985. *Social Relations and Spatial Structures*. London: Macmillan.
- GREGORY, D., CASTREE, N. 2012. *Human geography. Volume III*. London: SAGE Publications Ltd.
- HOLLOWAY, S. L., RICE, S. P., VALENTINE, G. 2003. *Key concepts in geography*. Sage, London.
- HAGGETT, P. 1965. *Locational analysis in human geography*. London: Edward Arnold.
- HAMPL, M. 1971. *Teorie komplexity a diferenciace světa*. Praha: Univerzita Karlova.
- HAMPL, M. 1998. *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Praha: DemoArt, Univerzita Karlova v Praze.
- HAMPL, M. 2002. Regionální organizace společnosti: principy a problémy studia. *Geografie*, 107, 4, s. 333-348.
- HAMPL, M., ŽÍŽALOVÁ, P. a BLAŽEK, J. 2008. Faktory–mechanizmy–procesy v regionálním vývoji: aplikace konceptu kritického realizmu. *Ekonomický časopis*, 56, 7, s. 696-711.
- HARRIS, C. D. 1954. The market as a factor in the localization of production. *Annals of the Association of American Geographers*, 44, s. 315-348.
- HARTSHORNE, R. 1939. *The Nature of Geography: A critical survey of current thought in the light of the past*. Lanchaster: Association of American geographers.
- HARVEY, D. 1973. *Social justice and the city*. London: Edward Arnold.
- HARVEY, D. 1989. *The condition of postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- HARVEY, D. 2006. *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. London: Verso.
- HARVEY, D. 2010. *The enigma of capital: and the crises of capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

- HENDERSON, J., DICKEN, P., HESS, M., COE, N., YEUNG, H. W. C. 2002. Global production networks and the analysis of economic development. *Review of international political economy*, 9, 3, s. 436-464.
- HESS, M. 2004. "Spatial" relationships? Towards a reconceptualization of embeddedness. *Progress in human geography*, 28, 2, s. 165-186.
- HODGSON, G. M., KNUDSEN, T. 2006. The nature and the units of social selection. *Journal of Evolutionary Economics*, 16, 5, s. 477-489.
- HOLT-JENSEN, A. 2009. *Geography. History and Concepts: A Student's Guide*. 4th edition, London: Sage.
- HORŇÁK, M. 2012. Dopravné náklady ako bariéra v dochádzke do zamestnania. *Geographia Cassoviensis*, VI, 1, s. 23-31.
- HUBBARD, P., KITCHIN, R. Eds. 2011. *Key thinkers on space and place*. London: Sage.
- HUNTINGTON, P. S. 1997. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- HYNEK, A. 2009. Prstorovosti: miesta, krajiny, regiony. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 53, s. 75-90.
- HYNEK, A. 2011. Geografia, geograficita – prstorovosti. In Svobodová, H. *Prstorovosti – miesta, územi, krajiny, regióny, globióny*. GaREP, Brno, s. 7-50.
- IRA, V. 2001. Geografi a času: pristup, základne koncepty a aplikácie. *Geografický časopis*, 53, 3, s. 221-246.
- IRA, V. 2006. Každodenne aktivity človeka z pohľadu geografie času. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 47, s. 57-66.
- ISARD, W. 1956. *Location and space-economy*. Cambridge: MIT Press.
- IVANICKÁ, K. 2001. *Základy synergetiky*. Banská Bystrica: UMB FPVMV.
- JACKSON, P. 2006. Thinking geographically. *Geography*, vol. 91, 3, s. 199-204.
- JESSOP, B., BRENNER, N., JONES, M. 2008. Theorizing sociospatial relations. *Environment and planning D: Society and Space*, 26, 3, s. 389-401.
- JONES, M. 2009. Phase space: geography, relational thinking, and beyond. *Progress in Human Geography*, 33, 4, s. 487-506.
- JONES, M., JONES, R., WOODS, M. 2004. *An introduction to political geography: space, place and politics*. London: Routledge
- JONES, M., JESSOP, B. 2010. Thinking state/space impossibly. *Antipode*, 42, 5, s. 1119-1149.
- JONES, J. P. III, WOODARD, K., MARSTON, S. 2009. Scale In Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., Whatmore, S. Eds. *The dictionary of human geography*. London: John Wiley & Sons, s. 664-666.
- KELLERMAN, A. 1989. *Time, Space and Society: Geographical Societal Perspectives*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- KREMPASKÝ, J. 2006. *Veda verzus viera?* Bratislava: Veda.
- KRUGMAN, P. 1991. *Geography and trade*. Cambridge: MIT press.
- KRUGMAN, P. 1998. Space: The final frontier. *Journal of Economic Perspectives*, 12, 2, s. 161-174.
- LEFEBVRE, H. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- LOGAN, J. R., ZHANG, W., XU, H. 2010. Applying spatial thinking in social science research. *GeoJournal*, 75, 1, s. 15-27.
- LÖSCH, A. 1940. *The economics of location*, translation published in 1954 by New Haven: Yale University Press.
- MARTIN, R. 1999a. Critical survey. The new "geographical turn" in economics: some critical reflections. *Cambridge journal of Economics*, 23, 1, s. 65-91.
- MARTIN, R. 1999b. *Money and the space economy*. London: Wiley.
- MARTIN, R. 2000. Institutional approaches to economic geography. In Barnes, T., Sheppard, E. eds. *Companion to economic geography*. Oxford: Blackwell, s. 77-94.
- MARTIN, R., SIMMIE, J. 2008. Path dependence and local innovation systems in city-regions. *Innovation: management, policy & practice*, 10, 2-3, s. 183-196.

- MARTIN, R., SUNLEY, P. 2006. Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6, 4, s. 395-437.
- MARSTON, S. A., JONES, J. P. III, WOODWARD, K. 2005. Human geography without scale. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30, s. 416-432.
- MASSEY, D. 1984. *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*. Basingstoke: Macmillan.
- MASSEY, D. 1985. New directions in space. In Gregory, D., Urry, J. eds. *Social relations and spatial structures*. Basingstoke: Macmillan, s. 9-19.
- MASSEY, D. 1993. Power-geometry and a progressive sense of place. In Bird, J., Curtis, B., Putnam, T., Robertson, G., Tickner, L. eds. *Mapping the futures*. London: Routledge, s. 59-69.
- MASSEY, D. 1994. *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- MASSEY, D. 1999. Space-time, "science" and the relationship between physical geography and human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 24, s. 261-276.
- MASSEY, D. 2004. Geographies of responsibility. *Geografiska Annaler*, 86B, s. 5-18.
- MASSEY, D. 2005. *For space*. London: Sage.
- MATLOVIČ, R. 2007. Hybridná idiograficko-nomotetická povaha geografie a koncept miesta s dôrazom na humánnu geografiiu. *Geografický časopis*, 59, 1, s. 3-23.
- MATLOVIČ, R. 2009. K problematike novej systemizácie regionálnogeografických poznatkov. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 53, s. 11-18.
- MAY, J., THRIFT, N. 2001. *Timespace*. London: Routledge.
- MAZÚR, E., URBÁNEK J. 1982. Kategória priestoru v geografii. *Geografický časopis*, 34, 4, s. 309-325.
- MCDOWELL, L., MASSEY, D. 1984. A woman's place? In Massey, D., Allen, J. Eds. *Geography matters!: a reader*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 128-147.
- MACKINNON, D., CUMBERS, A. 2011. *An introduction to economic geography: globalization, uneven development and place*. London: Routledge.
- MICHALKO, M. 2012. Priestor ako hlavný koncept výskumu geografie. Smerom ku kritickému konceptu priestoru. *Folia geographica*, 19, ročník LIV. Prešov, s. 196-209.
- MINÁR, J. 2009. Geografické polia a priestorová organizácia krajiny pokus o vyjasňovanie základných konceptov. *Geografický časopis*, 61, 3, s. 179-198.
- MINÁR, J., MENTLÍK, P. 2007. GIS ako všeobecný a špecifický nástroj geografického výskumu. *Miscellanea Geographica*, 13, s. 47-52.
- MULÍČEK, O., OSMAN, R., SEIDENGLANZ, D. 2013. Imaginace a reprezentace prostoru v každodenní zkušenosti. *Sociologický časopis*, 49, 5, s. 781-809.
- OTTAVIANO, G. I., THISSE, J. F. 2001. On economic geography in economic theory: increasing returns and pecuniary externalities. *Journal of Economic Geography*, 1, 2, s. 153-179.
- OTTAVIANO, G., THISSE, J. F. 2004. Agglomeration and economic geography. In Henderson, V., THISSE, J. F. Eds. *Handbook of regional and urban economics: cities and geography*, 4, London: Elsevier, s. 2563-2608.
- PAASI, A. 2001. Europe as a social process and discourse: considerations of place, boundaries and identity. *European Urban and Regional Studies*, 8, 1, s. 7-28.
- PAŠIAK, J. 2009. Priestor a čas v optike sociológie. *Sociológia*, 41, 4, s. 285-303.
- PAULOV, J. 2000. K vývoju kvantitatívnej a teoretickej geografie. *Geografický časopis*, 52, 1, s. 3-14.
- PAULOV, J. 2006. K problému idiografickosti a nomotetickosti geografie s osobitným zreteľom na regionálnu geografiiu. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 47, s. 27-33.
- PAULOV, J. 2012. Čo je „nová ekonomická geografia“? Pokus o stručnú charakteristiku. *Geografický časopis*, 64, 1, s. 47-54.
- PAVLÍNEK, P., ŽENKA, J. 2011. Upgrading in the automotive industry: firm-level evidence from Central Europe. *Journal of Economic Geography*, 11, 3, s. 559-586.
- PEET, R., THRIFT, N. 1989. *New models in geography. Vol. 2*. London: Taylor & Francis.
- PRED, A. 1984. Place as historically contingent process: Structuration and the time-geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers*, 74, 2, s. 279-297.

- PRIGOGINE, I., STENGERS, I. 1984. *Order Out of Chaos. Man's New Dialogue with Nature*. London: Heinemann. Český preklad: *Rád z chaosu*. 2001, Praha: Mladá fronta.
- RELPH, E. 1976. *Place and placelessness*. London: Pion.
- ROSINA, K., HURBÁNEK, P. 2012. Iteratívna metóda dazymetrického mapovania hustoty zaľudnenia na báze európskych služieb pre monitoring krajiny. *Kartografické listy*, 20, 2, s. 56-65.
- SACHS, J. D. 2005. *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. New York: Penguin Books.
- SACK, R. D. 1980. *Conceptions of Space in Social Thought: A Geographic Perspective*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- SACK, R. D. 1986. *Human territoriality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SACK, R. D. 1997. *Homo geographicus: A framework for action, awareness, and moral concern*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- SCOTT, A., STORPER, M. 1986. *Production, work, territory: the geographical anatomy of industrial capitalism*. Boston: Allen & Unwin.
- SHEPPARD, E. 2000a. Competition in space and between places. In Sheppard, E., Barnes, T. J. *A companion to economic geography*. London: Blackwell, s. 169-186.
- SHEPPARD, E. 2000b. Geography or Economics? Contrasting theories of location, spatial pricing, trade and growth. In Clark, G., Gertler, M., Feldman, M. eds. *Handbook of Economic Geography*. Oxford: Oxford University Press, s. 199-219.
- SHEPPARD, E. 2001. How "economists" think: about geography, for example. *Journal of Economic Geography*, 1, 1, s. 131-136.
- SHEPPARD, E. 2002. The Spaces and Times of Globalization: Place, Scale, Networks, and Positionality. *Economic geography*, 78, 3, s. 307-330.
- SIMON, H. A. 1957. *Models of man; social and rational*. New York: John Wiley.
- SIWEK, T. 2011. *Percepce geografického prostoru*. Praha: Česká geografická společnost.
- SMITH, N. 1984. *Uneven development: nature, capital and the production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- SMITH, N. 1989. Uneven development and location theory: towards a synthesis. In Peet, R., Thrift, N. eds. *New models in geography 1*. London: Taylor & Francis, s. 142-163.
- SOJA, E. W. 1989. *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory*. London: Verso.
- SOJA, E. W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Oxford: Blackwell.
- SOKOL, M. 2011. *Economic Geographies of Globalisation*. London: Edward Elgar Publishing.
- STARRETT, D. 1978. Market allocations of location choice in a model with free mobility. *Journal of Economic Theory*, 17, 1, s. 21-37.
- STEWART, J. Q. 1948. Demographic gravitation: evidence and applications. *Sociometry*, 11, s. 31-58.
- STORPER, M. 1997. *The regional world: territorial development in a global economy*. New York: Guilford Press.
- STORPER, M., WALKER, R. 1989. *The capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth*. Oxford: Basil Blackwell.
- SUNLEY, P. 2008. Relational economic geography: a partial understanding or a new paradigm? *Economic Geography*, 84, 1, s. 1-26.
- THRIFT, N. 2003. Space: the fundamental stuff of geography. In Holloway, S. L., Rice, S. P., Valentine, G. eds. *Key Concepts in Geography*. London: Sage, s. 95-108.
- THRIFT, N. 2006. Space. *Theory, Culture and Society*, 23, s. 139-155.
- THRIFT, N., PRED, A. 1981. Time-geography: a new beginning. *Progress in Human Geography*, 5, s. 227-286.
- TOBLER, W. R. 1970. A computer movie simulating urban growth in the Detroit region. *Economic Geography*, 46, s. 234-240.

- TOEDTLING, F., ASHEIM, B., BOSCHMA, R. 2013. Knowledge sourcing, innovation and constructing advantage in regions of Europe. *European Urban and Regional Studies*, 20, 2, s. 161-169.
- TUAN, Y. F. 1977. *Space and place: The perspective of experience*. University of Minnesota Press.
- TVRDOŇ, J. 2013. Odras reality v koncepčných prístupoch vysvetľujúcich regionálny rozvoj. In Klímová, V., Žitek, V. eds. *XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, s. 17-22.
- VÁVRA, J. 2010. Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa. *Geografie*, 115, 4, s. 461-478.
- WARF, B., ARIAS, S. 2008. *The spatial turn: Interdisciplinary perspectives*. London: Routledge.
- WEBER, A. 1909. *Über den standort der industrien*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- WHATMORE, S. 2002. *Hybrid geographies: Natures cultures spaces*. London: Sage.
- WOLPERT, J. 1964. The decision process in spatial context. *Annals of the Association of American Geographers*, 54, s. 537-558.
- WOOD, A., ROBERTS, S. M. 2011. *Economic geography: places, networks and flows*. London: Routledge.
- ZIPF, G. K. 1949. *Human behavior and the principle of least effort: an introduction to human ecology*. Cambridge: Addison-Wesley Press.

Spatial Concepts and Discovering of Geographic Reality

Summary

Geographers deal with three fundamental spatial concepts. Space, place and scale offer complementary perspectives. Problems of geographical reality can't be studied while ignoring any of the three. The paradigmatic shifts in physics, biology and philosophy have had a positive impact on the reconceptualization of space, place and scale in geography. It is generally accepted that an "empty" abstract space is at the beginning, determined and differentiated by laws of nature. Over time it is populated by humans, their physical and spiritual artifacts. Space as a filler, a part of the geographical environment, constantly evolves on the basis of distance barrier. Relationships change over distance in a relative space and keep changing along layering of various other designed spaces, which is a relational space. In agreement with Hampl (1998), the formation of a geographical environment with increasing intensity of social relations is not only determined "top-down" by the laws of physics, but also 'bottom-up' by an offensive human activity. The efforts to create new spaces in terms of quantity and quality driven by economic growth are firmly rooted in a capitalist society, but also limited by resources and laws of nature (Georgescu-Roegen, 1971; Capra, 1984) from above, and the level of scientific and technological knowledge and search for new ways of investment (Capra, 2002; Harvey, 2010) from below.

Conceptualization of space has no definite form, heavily discussed among economists and geographers recently. Different views of geographic realities and economic processes are preferred. While economy finds methodological solutions in discrete space and empirical region, geography inclines towards continuous space, place respectively. Place is a part of an evolving space, produced and formed by social relations and processes. Geographers argue with context, which contains a myriad of different kinds of social interaction across the entire space, driving society and workforce towards diversity and economic activities towards difference. Economists argue with logic, which focus to analysis of economic activities of limited (measurable) kind. On one hand, observing the reality with gradual replacement of continuous representation by discrete one also means loss of information and threat of discovering false relationships. On the other hand, describing the original rela-

tionship in continuous representation is limited by knowledge of the context, in which they operate (including an infinite number of unrecognized relationships affecting them).

From a relational perspective, conceptualisation of space and place can be directed towards analysis of relationships and networks. This perspective preserves original, unrepeatable, different nature of places despite exchange and sharing of various experiences, activities, ideas and knowledge including natural, social, cultural, institutional and political context. Historical identity and territorial borders are of no significance. Uniqueness and speciality of place is based on multiple relationships and contexts, through linkages to other places overlapping and combining geographical identities. Economic growth is based on the network platform and generates a number of positive externalities, which reduce transaction costs, enhance organization patterns and accelerate the creation and spread of innovation.